

Модерната търговска култура на българите през XVIII – XIX век

The Modern Commercial Culture of the Bulgarians in the 18th – 19th Centuries

ИВАН РУСЕВ, СВЕТЛА АТАНАСОВА
Ivan ROUSSEV, Svetla ATANASOVA

Abstract. *The Trade was a strong, modernizing factor in Bulgarian society during the epoch which we conventionally call the Renaissance (National Revival period) and which covered the 18th century and the first three quarters of the 19th century – the time when the Bulgarians were one of the peoples of the Ottoman Empire. Trade was the economic sphere in which the new structures entered earliest and most powerfully, and in and through which the Bulgarians stood closest to Europe. Renaissance commerce quickly mastered and applied the institutes of modern commercial law. Bulgarians established their own commercial companies in the varieties known by the mid-nineteenth century and used all the innovations associated with the organisation of the commercial office, accounting records, transport and advertising. This chapter presents some of essential aspects of the modern commercial culture: a spread of modern commercial knowledge and culture in Bulgarian society in the 18th – 19th centuries; the educational model adopted by the Bulgarians by the European and Balkan influences; the achievements of the Bulgarians during the epoch; the legal basis and legal regulations of commercial companies; the Ottoman commercial law and its application in the Bulgarian lands; the weights and measures act in the Ottoman Empire and the legal regulations and administrative control; the modern capitalist trade practices in the Bulgarian lands; is made here an attempt at quantitative and regional analysis for the diffusion of the Bulgarian commercial companies during the 18th – 19th centuries with accent for the cities and regions where this structures were more well-known and diffused: Sliven and Kotel, Tarnovo, Plovdiv, Koprivshitsa, Karlovo, Varna, Gabrovo, Vratsa, Pleven, Tsarigrad (Istanbul) etc.*

The chapter presents the results of the research of two authors and the contributions of Bulgarian and regional historical scholarship from the late 19th century to today about the topic of the history of the modern commercial culture of the Bulgarians in the 18th – 19th centuries. The enclosed large bibliography (references) at the end of the chapter may serve for future research on the topic.

Keywords: *Ottoman Empire; modern commercial culture; Bulgarians in the Ottoman Empire; commercial companies; Bulgarian National Revival period*

1. Разпространение на модерните търговски знания и култура в българското общество през XVIII – XIX в. Образователният модел – европейски и балкански влияния. Постиганията на българите

Търговията е силен, модернизиращ фактор в българското общество през епохата, която условно наричаме Възраждане и която обхваща XVIII в. и първите три четвърти на XIX в. – времето, когато българите са един от народите на Османската империя. Търговията е стопанската сфера, в която най-рано и най-мощно навлизат новите структури, в която и чрез която стопанският деец стои най-близо до Европа. Възрожденската търговия бързо усвоява и прилага институтите на модерното търговско право. Българите създават свои търговски дружества в познатите до средата на XIX в. разновидности и ползват всички нововъведения, свързани с организирането на търговската кантора, счетоводната документация, транспорта и рекламата.

Натрупаните постижения на историографската мисъл през последния век и половина, публикуваните документи и огромният масив архивни извори за възрожденските търговци и техните дружества, действащи в границите на Османската империя, в редица селища от вътрешността на българските земи и стопанските средища на Европа по категоричен начин доказват това твърдение.

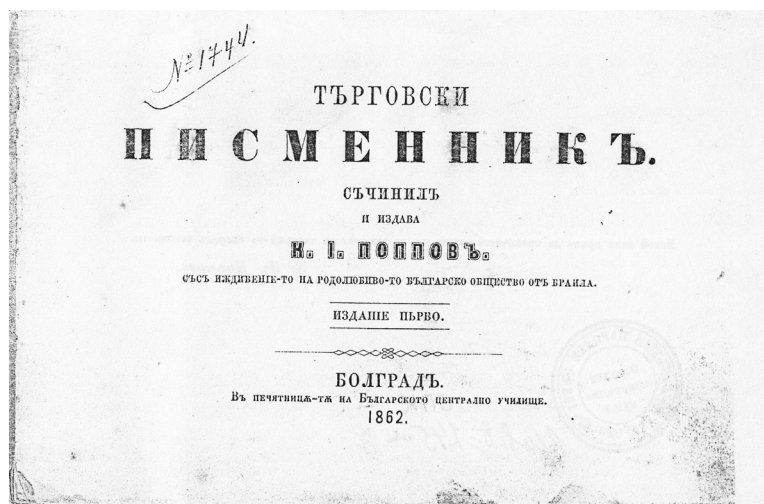
Българската литература (учебна, справочна) и периодиката, предлагащи търговски знания, се появяват сравнително късно, едва през втората и третата четвърт на XIX в., но затова пък тяхното разпространение много бързо набира скорост. До онзи момент липсата им са запълвали гръцки издания и писани на ръка ръководства, преписвани и допълвани във времето. При появата им доминира гръцкото влияние, още повече че търговската просвета се разпространява посредством училището и учебниците, а и в просветната сфера на българите чак до средата на XIX в. гръцкият модел дава своя осезаем отпечатък: директно – чрез посещаване на гръцки училища, и индиректно – чрез използването на гръцки учебни пособия и образователен опит (Roussev, 2015, pp. 154 – 172).

Има и още една предпоставка гръцкият търговско-просветен модел да е изначален за българите – гръцкият е най-практикуваният език на Балканите; за да се постигне високо обществено положение, трябва да се владее гръцки; това е езикът на търговията в региона, без него търговецът е обречен, ако не на невежество, то със сигурност на посредственост и на оскъдни печалби (Stoianovich, 1960, p. 310).

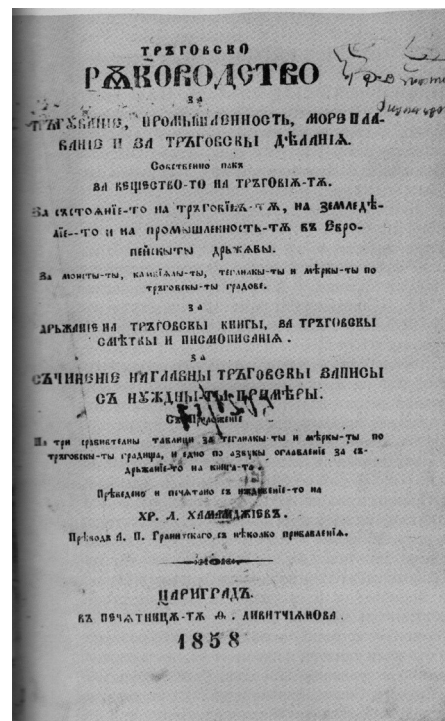
Модерната търговска просвета обаче не е уникално гръцко явление. Началните ѝ постижения отвеждат на Запад – при италианци, холандци, французи, англичани. Самите гръцки издания, съдържащи търговски знания и разпространявани на Балканите, в течение на векове се издават във Венеция, Триест, Виена (Sklavéniti, 1986). Ето защо гръцкото влияние сред българите има всъщност посреднически функции – до средата на XIX в. то се явява основната и единствена трансмисия на „европейското“ на българска (*балканска*) почва. От този момент нататък влиянието започва да идва директно от Европа под формата на образователни идеи и главно на литература – оригинална и преводна. Най-силно в тази сфера е френското влияние, следват немското, австрийското, руското и др. (Roussev, 2015, pp. 121 – 153).

Първите български издания, съдържащи търговски и счетоводни знания и получили широ-

ка употреба за учебни и професионални цели, се появяват през 30-те – 70-те години на XIX в., макар че от по-ранно време (края на XVIII и началото на XIX в.) датират ръкописи на писмовници и учебници също с полезни за модерната търговска дейност образци и указания¹.

Изобр. 1. Търговски писменник.
Съчинил и издава К. И. Попов. Болград, 1862 г.

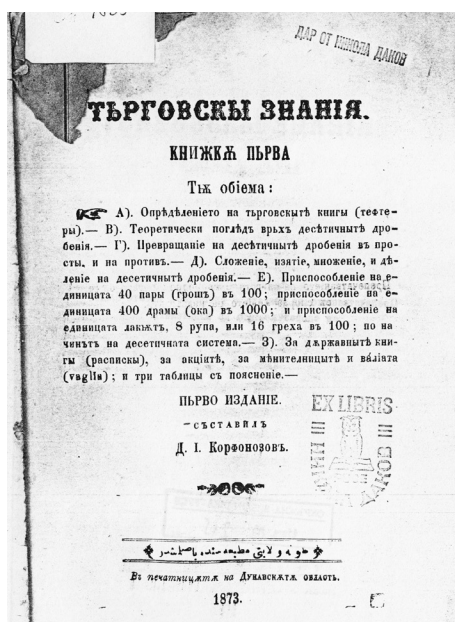
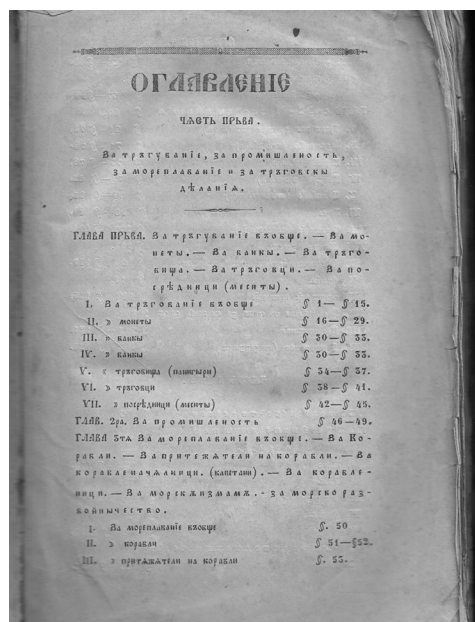
Изобр. 2. „Търговско ръководство за търгуване, промишленост, мореплаване и за търговски делания ...“ на Анастас Гранитски (Цариград, 1858 г.). Превод по труда на К. Мелас. Заглавна страница

Сред най-приносните съчинения следва да се посочат: „Писмовник общополезен“ на Христо Павлович, издаден в Белград през 1835 г.; „Славеноболгарский предручний послателник“ на Неофит Бозвели (Крагуевац, 1835 г.); „Взаимнодвойноописание...“ на Михаил (Михалаки) Попович от 1843 г.²; „Диплография или как ся дръжат търговски книги“ от Стоян и Христо Д. Караминкови (Цариград, 1850 г.); „Писмовник“ на Сава Доброплодни (Земун, 1853 г.); „Търговско ръководство...“ превод от гръцки на А. П. Гранитски по книгата на Константинос Мелас (Цариград, 1858 г.); „Търговски писменник“, съчинен и издаден от К. И. Попов (Болград, 1862 г.); „Ръководство за държане на търговски книги (тевтери) от Едмонд де Гранж...“, превод на Стоян Веженов (Виена, 1873 г.); „Търговски знания“ на Д. И. Корфонов (Русе, 1873 г.); „Учебник за счетоводство, за държане на търговски книги“ на Д. Т. Душанов (Пловдив, 1882 г.). Голямата част от съчиненията, особено през 30-те, 40-те и 50-те години на XIX в., също се появяват под силно гръцко влияние (Хр. Павлович, братя Караминкови, К. Мелас – А. Гранитски), но дотолкова, доколкото гръцките издания, ползвани от българите, са

1 Така например т.нар. „Станимиров писмовник“ от 1783 г., дело на Стани Станимиров от Габрово, редом с образците на писма от по-общ характер, съдържа и такива, които имат определена търговска насоченост: „До терговеца“ (с. 47 – 48), „Другое паки терговцу“ (с. 48 – 50), „До ортак“ (с. 50 – 52). Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – Български исторически архив, № 1281 в: „Опис на М. Стоянов – Хр. Кодов“.

2 Ръководството е подготвено за издаване, но остава в ръкопис: Научен архив на БАН, Ф. № 84 к, Ч. I – III.

редактирани по френски образци. Може да се допусне, че и тук френското влияние е изначално. Негов безспорен връх е преведеният на български език труд на Ед. Дьогранж – едно от най-ползваните ръководства в Европа и в света през първата половина на XIX в., реформиращо и улесняващо приложението на двойното счетоводство – т.е. закъснението, с което идват новостите до българите, не е голямо, поне не спрямо темповете на епохата. Не липсват и други влияния и заемки – немското (чрез книгата на К. Янцулас) и руското (Д. Душанов, 1882 г.) като последното е резултат по-скоро на политическите страсти и нагласи, отколкото следствие на търговските контакти между османския (*българския*) и руския пазар, които тогава са незначителни (Roussev, 2015, pp. 51 – 114).

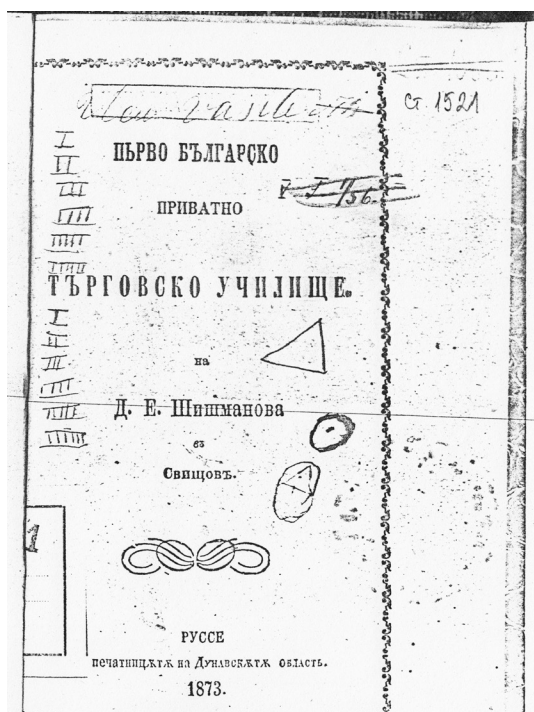
Изобр. 3. „Търговско ръководство за търгуване, промишленост, мореплаване и за търговски делания ...“ на Анастас Гранитски (Цариград, 1858 г.). Превод по труда на К. Мелас. Съдържание

Изобр. 4. Съдържанието на „Търговски знания“ на Димитър Корфоновозов, (Русе, 1873 г.)

Има едно безспорно достойнство на първите български търговски и счетоводни ръководства, което трябва категорично да се подчертае – нито едно от тях не е буквален превод от съответния оригинал, а адаптиран спрямо нуждите на българския търговец вариант, „онагледен“ с примери от местната търговска практика. Използват се имена на български градове, на добре познати „тежки“ търговци от онова време, разчита се на силното въздействие на „живия“ пример. Това свидетелства за творчески подход на българските съставители и автори на тези издания, които са както представители на търговското съсловие, така и такива, които не се занимават пряко с търговия (учители и книжовници), т.е. хора с широки за времето интереси и енциклопедични познания, с просветно отношение към търговията. По метода на френския научен проект „Ars Mercatoria“, изследващ разпространението на модерните търговски знания чрез публикувана литература, а и в съответствие с представите на самите просветни умове на епохата (Неофит Бозвели,

1835 г.³⁾, могат да бъдат изброени 237 български ръкописа и издания от края на XVIII в. до 70-те години на XIX в., съдържащи и разпространяващи търговски знания. Техният брой е показателен за широкото разпространение на модерна търговска култура в българското възрожденско общество чрез учебническата и справочната литература. Основната част от учебниците, включени в списъка, се появява през 50-те – 70-те години на XIX в. – тогава, когато се бележи най-голям подем в развитието както на българското образование, така и на модерната търговска дейност (Roussev, 2015, pp. 110 – 114).

Както вече бе посочено, българският търговско-просветен модел, изграден през епохата на Възраждането, е силно повлиян от Европа, но стои по-близо до гръцкия, който поне до средата на XIX в. е неговата трансмисия с европейското. От този момент нататък влиянието сред българите идва директно от Европа под формата на образователни идеи и главно на литература (оригинална и преводна). Най-силно в тази сфера е френското влияние, следват немското, австрийското, руското и т.н. За модернизацията в търговско-образователната област спомагат още създадените през 60-те години на века в Цариград (Истанбул) „Роберт колеж“ и Галатасарайския лицей, също способстващи за западното (американско, английско, френско) влияние сред българите. В техните програми са добре представени счетоводните и търговско-правните дисциплини, а още от началото в тях учат немало българи. Процеси на обмен се наблюдават и с османския образователен модел от втората половина на XIX в., изграждан под въздействието на френския опит. Разглеждайки под този ъгъл, търговската просвета се превръща във важен фактор, модернизиращ и европеизиращ българското възрожденско общество.

Изобр. 5. Книгата на Д. Е. Шишманова „Първо българско приватно търговско училище на в Свищов“ (Русе, 1873 г.)

Изобр. 6. Диплома на Илия Стоянов от Висшето търговско училище в Марсилия

3 Славнобългарское детоводство за малки деца... издано от Неофита архимандрита Хилендарца [Неофит Хилендарски Бозвели],... Част трета тя съдържаща и обучаваща известия славнобългарской граматикой, кратко художественно словие и кратко баснословие на древните елини. В Крагуевце, у Княжеско-Сербской типографии, 1835, с. 53 – 54.

В търговско-образователната сфера постиженията на българите през XIX в. са сериозни: в програмите на възрожденското училище навлизат дисциплини, осигуряващи на ученика подготовка за бъдещата търговска професия (аритметика с ориентирани към търговията уроци, география, съвременни езици); появяват се и специализирани предмети (диплография (двойно счетоводство), „наука за стоките“, „извлечения от най-новите ръководства“) в големите средишни училища в Шумен, Сливен, Казанлък, Габрово, Щип, Силистра, Варна, Свищов, Цариград, Калофер, Тулча, Русе, даже в едно селско училище в район с развита търговия – това на Градец, Котленско; български младежи посещават и завършват елитните цариградски училища „Роберт колеж“ и Галатасарайския лицей, в чиито програми, както вече стана въпрос, се изучават и усвояват счетоводни и търговско-правни знания; стига се дори до сформирването на „специален“ търговски клас в българската гимназия в Пловдив („Пловдивската семинария“) през 1870 г. и до откриването на специализирано търговско училище в Свищов (1873 г.). Тези безспорни постижения обаче не трябва да подвеждат, защото те не могат да компенсират българското изоставане – не само спрямо Западна Европа, където пътят на модерното търговско образование е извървян в дългия преход от класическото към професионалното и отново към класическото (*хуманитарно*) училище (XVI – XIX в.), а и спрямо съседните балкански народи – гърци, сърби, румънци. Наистина, началните български опити на образователното поприще са тясно свързани с гръцките търговски училища и главно с това на о. Халки, в което още от момента на създаването му българската следа е осезаема (представена от първия директор на школото – сливенеца Андон Хаджикринчев и от двадесет и четиримата български младежи, учили в него в периода 1840 – 1875 г.). Но това съвсем не е достатъчно, за да бъде приобщена българската нация към търговските в региона. Търговското училище в Свищов, въпреки неимоверните усилия на своя създател Димитър Емануилов Шишманов, самият той австрийски възпитаник, просъществува само една учебна година (1873/1874). До 1878 г. едва 63-ма българи учат в специализирани средни търговски училища в Османската империя и зад граница, от тях 16 ги завършват, а повечето – 47-ина, не успяват да се дипломират. Най-сериозната причина за изоставането отново трябва да се търси в липсата на подкрепа, на държавна политика и институции, с каквито другите съседни народи по онова време вече са се сдобили (Roussev, 2008b; Roussev, 2015, pp. 221 – 271).

2. Търговските дружества – законова основа и правни регулации

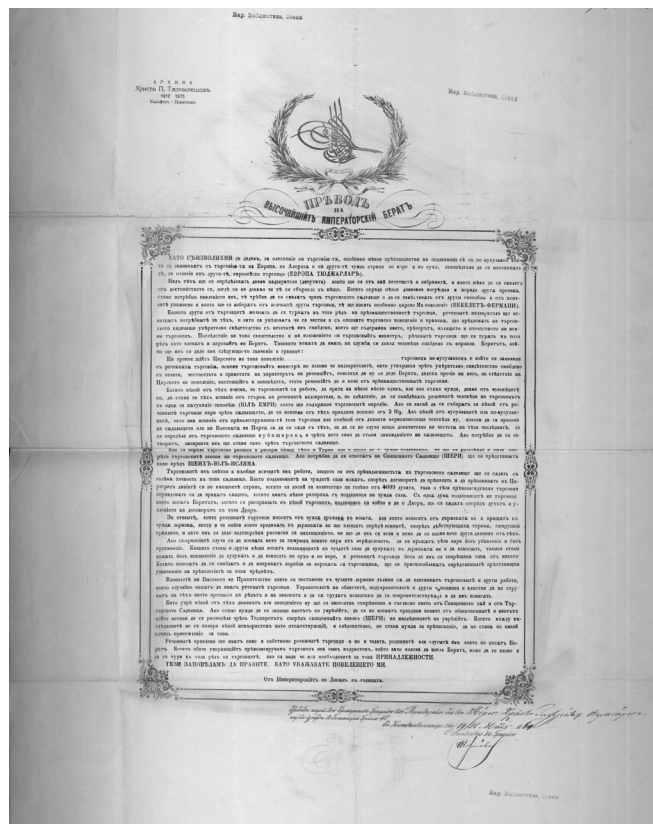
2.1. Османският търговски закон и неговото приложение в българските земи

В българското възрожденско общество търговските съдружия следва да се разглеждат в контекста на съществуващото модерно търговско право – османско и европейско. Концепцията за изграждането на универсалното право, приложимо в различни страни, възниква във Франция в последните години на XVIII в., като идеите се реализират на различни етапи през следващия XIX в. Последователно са приети „Наполеонов кодекс“, Гражданският и Гражданско-процесуалният кодекс от 1804 г. и 1806 г., Наказателният кодекс от 1810 – 1811 г. и разбира се, Търговският кодекс от 1807 г. Идеята за приемственост на правните регулации в стопанската сфера от „Код Савари“ (1673 г.) и „Ордонанси за морската търго-

вия“ (1681 г.) ограничават до известна степен законотворците при регламентирането на новите действащи положения. Нововъведенията се движат в унисон с времето, като присъствие бележат акционерните дружества, търговските операции, панаирната търговия, борси, банкрути, наблюдава се разграничаване на видовете дружества и т. н. (Roussev, 2008a, pp. 30 – 32; Roussev, 2015, pp. 331 – 333). Въпреки множеството критики, които отнася „Код дьо комерс“ от своите съвременници, този закон остава „най-популярният, а и най-силно повлиялият европейското и световното модерно търговско право през XIX в.“ (Roussev, 2008a, p. 33).

Изобр. 7. Берат на търновския търговец Стефан Михайлов, издаден през 1835 г. и металическа капсула за съхранение на берата, Регионален исторически музей – Велико Търново

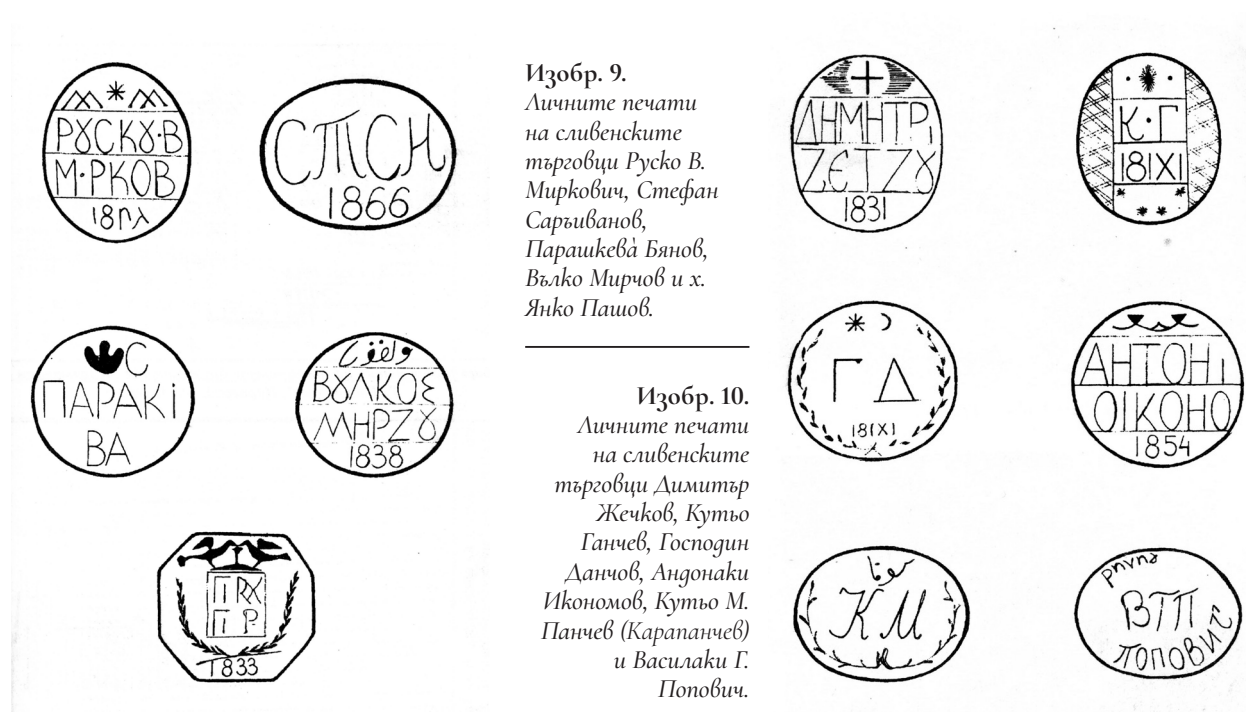
Изобр. 8. Превод на Височайшият императорски берат, 14/26 май 1864 г. Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – Български исторически архив, Ф. 6 Христо П. Тъпчилещов, I А 16

Френският търговски закон не е адаптиран към нуждите на индустриалното общество, но до третата четвърт на XIX в. османското стопанство и в частност балканските провинции на империята са далеч от европейските форми на индустриализация (Roussev, 2008a, p. 44). Прилагането на Османския търговски закон от 1850 г. (заимстван от френския) в практиката на българите търговци способства за формиране на професионални мрежи за влияние и овладяване механизмите на европейското обновление в стопанската сфера.

През епохата на Танзимата в Османската империя, започнала от края на 30-те години на XIX в., се постига процес на налагане на модерното право и на изграждане на светски ин-

ституции. В зората на добрите реформи все още липсват смесени граждански институции и законова система за съдопроизводство. И както подчертава Милена Тафрова, обнародваният Гюлхански хатишериф от 3 ноември 1839 г. „няма силата на закон, а представлява документ в който са заложили най-общи принципи“ за развитие на империята (Тафрова, 2010, pp. 28 – 29). Формулираните правни санкции в султанския хат обаче осмислят движението за реформи и дават известни гаранции за стопанските изяви на българите.

Иновативните модели за развитие на градското стопанство са подкрепени със законодателни инициативи от страна на имперската власт. През 1840 г. централната администрация учредява Висш съвет за юридически постановления под ръководството на великия везир Мехмед Хюсрев паша (Тафрова, 2010, p. 36). В резултат на реформаторската дейност от 1840 – 1841 г. са обнародвани и първите постановления за създаване на търговски съдилища, в състава на които влизат трима съдии, назначени от правителството и четирима членове заседатели, представители на търговци от малцинствата и европейци. Тези организации прилагат процедурите по правораздаване в съответствие с френското законодателство, като използват възлите в сила европейски практики (Davidova, 1997, p. 171).

През месец април 1847 г. Търговският съд е преустроен. В неговите компетенции са включени не само стопански, но и граждански дела, водени между мюсюлмани и немюсюлмани. В съдебния състав са включени двадесет души. От тях десет са османски поданици – търговци мюсюлмани и християни и десет чуждестранни представители (Novichev, 1973, p. 143). През 1848 г., с правителствен указ великият везир Мустафа Решид паша регламентира дейността на смесените търговски съдилища (Тафрова, 2010, pp. 38 – 39).

През 1849 г. е приет Закон за управлението на еялетите, който на практика кодифици-

ра издадената разпоредба от 1 март 1840 г. за централната и местната администрация, структурирана по френски образец (Todorova 1980, p. 57).

В изградените съвети (*меджлиси*) по места участват заможни християни, представители на търговската прослойка. „Цариградски вестник“ съобщава, че в Русе за представител на меджлиса от самото му учредяване е избран хаджи Велико Пенчович. След дългогодишна служба той се оттегля през 1857 г. и неговото място заема търговецът Иван Мавриди. Вторият служи в турската администрация до 1863 г.⁴

От 40-те години на XIX в. Георги поп Симеонов от Арбанаси е обществен застъпник на християнското население пред централната власт в Търновска каза. Той участва и в решенията на търновския меджлис. Българският търговец и висш сановник защитава интересите на местното население в продължение на 48 години (Atanasova, 2016a, pp. 110 – 111).

От средата на XIX в. Османската империя се сдобива с модерно търговско законодателство. Важен документ за частното право е създаденият Търговски кодекс през първия етап на реформите (*Танзимата*). Изготвеният през 1841 г. проект за търговски закон от великия везир Мустафа Решид паша среща противодействие от страна на консервативните сили – крепители на традициите в империята, и е отхвърлен. През 1849 г. е създаден нов проект, който влиза в сила на 6 ноември 1850 г. като първия търговски закон на Османската империя⁵. Както вече бе споменато в предходните съждения, той е заимстван от френското право и представлява почти буквален превод от втората глава на „Code de commerce“ от 1807 г., пригоден към новите европейски отношения и норми на търговски обмен. Съдържа постановления за търговията въобще, за търговците, търговските книги, търговските дружества, комисионерите, спедиторите, менителниците и изпадането в несъстоятелност. В него липсват самотитни положения и институти (Atanasova, 2008a, p. 38; Atanasova, 2014, p. 56). Важно място е отредено на дружествата и дружествените отношения. Законодателят предвижда създаването на четири вида търговски дружества – събирателни, командитни, безименни (*анонимни*) и акционерни (Arnaudov, 1871, pp. 129 – 135). С притурката към Търговския закон от 1860 г. в империята се урежда дейността на търговските съдилища. Във вилаетските търговски центрове се открива апелативен съд (Arnaudov, 1871, pp. 203 – 224). С нов закон от 1862 г. се уреждат съдебните процедури, взаимоотношенията между институциите и мореплавателната търговия (Arnaudov, 1871, pp. 225 – 330).

Въпреки частичното им приложение в практиката имперските закони служат на приемчивите български търговци, като източник на знания при уреждането на търговските и дружествените отношения. Обнародваният на 6 ноември 1850 г. Османски търговски закон цели да улесни търговските контакти в Османската империя. Действащите до момента постановления и нарочни устави се оказват непълни и не обслужват до голяма степен търговските дела. Новият закон дава качествено нови насоки за развитието на търговията чрез въвеждането на полезни мерки за регламентиране дейността на търговските дружества и чрез прилагане на европейски модели за създаване и съхранение на търговската документация.

4 Цариградски вестник, VII, 337, 13 юли 1857.

5 И двете години – 1849 и 1850 г., се срещат в литературата, но повечето автори са склонни да приемат 18 рамазан 1266 г. (6 ноември 1850 г.) като точната дата на обнародването на Османския търговски закон (Roussev 2015, p. 340; Masheva, 2022, p. 58).

Според предварителния проект Търговският закон е разделен на четири части: първата се занимава с търговията въобще, съставянето на дружествата, законът за менителниците; втората разглежда мореплавателната търговия; третата – изпадането в несъстоятелност и обявяването на фалит; четвъртата – устройството на търговските съдилища. В окончателния вариант са включени 315 члена, съобразени със законите и уставите на Високата порта (Roussev, 2008a, p. 41; Atanasova, 2008a, p. 39).

В първата част на закона е формулирана същността на търговската дейност. Навършилите 21-годишна възраст имат право да развиват самостоятелна търговия, а ненавършилите 18 години – само след препоръка от своите настойници и с разрешението на търговския съд. задължителната документация, която трябва да притежава всеки търговец, е търговски дневник (*тефтер*) с информация за ежедневните плащания, движението на сделките, наличен капитал, неизплатени дългове, приемане и обръщане на записи и домашни разходи; книга за търговската кореспонденция с преписани всички писма до и от търговските съдружници, обработени за всеки месец; ежегоден каталог на движимото и недвижимото имущество, както и неизплатените задължения. Търговските книги се заверяват от канцеларията при търговския съд и се представят като доказателство при регистрацията на търговско дружество, при водене на търговски дела, дела за наследство, подялба на дружествени имоти и в случаите на търговски фалити (Arnaudov, 1871, pp. 128 – 129).

Законът фиксира общите условия при учредяването на събирателни, командитни, безименни и акционерни дружества.

Събирателните дружества се създават от две или повече лица с основен предмет търговска дейност и под съдружеско наименование, в което фигурират единият или двамата съдружници, регистриращи фирмата в търговския съд. При сключването на търговските договори задълженията се разпределят пропорционално между съдружниците (Arnaudov, 1871, p. 130).

Командитните дружества се създават от един или повече съдружници, отговорни и гарантиращи търговската дейност. Тези, които влагат капитал в съдружието без пряко участие в търговските дела, са командитни (*дистанционни*) съдружници. При регистрацията на фирмата техните имена не фигурират в съдружието. По смисъла на сключения договор дружеството е събирателно за всички, които управляват и активно участват в дейността му, и командитно за онези търговци, които участват само с капитал (Arnaudov, 1871, pp. 130 – 131).

Безименните дружества се създават без съдружеско наименование, като при регистрацията в търговския съд наименованието се определя от предмета на тяхната дейност. Управлението се извършва от временно настоятелство, като членовете влизат в съдружие срещу заплащане или на доброволни начала. Капиталът на безименното дружество се разпределя на равен дял акции (Arnaudov, 1871, p. 131).

Акционерните дружества могат да развиват повече от един вид търговски операции. Управлението се извършва в зависимост от дяловото участие на акционерите и предварителните споразумения. Те не подлежат на горепосочените санкции, валидни за събирателните и командитните дружества (Arnaudov, 1871, pp. 133 – 135).

Законът регламентира дейността на търговците комисионери, които извършват дейност от свое име, от името на съдружието или за сметка на поръчителя. Комисионерите

получават лихва върху платените пари за стоките от поръчителя. Възстановяват им се разноските по преместване на товара от едно тържище в друго, по съхранението в складови помещения на митници и пристанища. Движението на стоките се урежда документално чрез товарителниците. Като счетоводен документ товарителниците са задължителни при търговските операции между експедиторите и кираджиите или комисионерите и кираджиите (Arnaudov, 1871, pp. 135 – 136). Товарителницата съдържа дата и година, посочва вида и количеството на стоките, срока, в който трябва да се извърши транспортирането, името и местопребиваването на комисионера, търговския посредник, поръчителя и кираджията. Тя указва цената на кирията и дължимото обезщетение в случай на закъснение. Посочва търговския знак (*марка*) и номер на артикула при пренасяне. Товарителниците се подписват или подпечатват от посредника или комисионера (Arnaudov, 1871, p. 137). Постановленията относно движението на товарите визират и морските капитани, управителите на дулижанси, обществените товарни коли, т.е. всички, които са ангажирани с транспортирането на стоки. Товарителниците имат давност от шест месеца в рамките на Османската империя и една година за стоките, транспортирани извън държавата (Atanasova, 2014, p. 59).

Законотворците разглеждат менителниците (*полиците*) като счетоводни документи, използвани в търговските операции и при движението на стоките. Те се издават от мястото на експедиране, а се изплащат от адресата. Посочват количеството на стоките, вида и размера на заплащането: в пари, стоки, за сметка на друга търговска къща и други форми на размяна. Полиците се издават и се изплащат в течение на един или повече дни, един или повече месеца (Arnaudov, 1871, pp. 138 – 141). Джиросването (*обръщането*) на полиците прехвърля собствеността на друго лице. Изплащането се извършва според означените видове монети и обмена им според курса на деня. Отказ от изплащане на полици се предвижда в случаите, когато е изгубен документът и приносителят е изпаднал в несъстоятелност. Издадени полици в европейските държави или в северноафриканските крайбрежни градове се изплащат в Османската империя в течение на шест месеца. По време на война или поради затруднения в търговския трафик сроковете се удвояват (Arnaudov, 1871, pp. 142 – 151; Atanasova, 2008a, p. 43).

Детайлното познаване на търговския закон и отделните членове за професионалното сдружаване (*фирмата*), двойното (*двустранното*) счетоводство, търговската кореспонденция, търговската марка, печатите и застраховките са отличителен белег за работата на редица български предприемачи. Сред тях се открояват търновските фирми „Хаджи Николи Минчоолу и Евстати Селвели и дружие“, „Братя Е. Паница“, „Братя Киселови“ (Paskaleva, 1957, pp. 144 – 150; Atanasova, 2014, pp. 211 – 260, 330 – 331), „Михаил Михайлов и Сие“, Стефан Камбуров, Юрдан Вълчев и Хараламби Лефтеров (Glushkov, 1975, p. 31; Atanasova, 2008b; Atanasova, 2014, pp. 167 – 175); сливенските фирми „Р. В. Миркович и дружие“, „Белчев – Елков – Бояджиев“, „Стефан Саръиванов и С-ие“, „Георги Хаджидраганов“, „Г.Н. Карамалаков“ (Rusev, 1993; Roussev, 1996, pp. 58 – 91, 276 – 278), фирмите на свищовските търговци Цвятко Радо-славов (Drutseva, 2014; Drutseva, 2016), Димитър и Григор Начович (Atanasova, 2020a) и братя Кръстич (Naumenov, 2019a); търговските предприятия на братя Гешови и братя Кулюмджиеви от Пловдив, на Георги и Стоян Пранчови от Копривица (Paskaleva, 1957, pp. 151 – 153) и др.

Търговският закон разглежда случаите на несъстоятелност и обявяване на финансов фалит. Търговският банкрут се обявява от съда по настояване на несъстоятелния дълж-

ник или ищците по делото. Налага се запор върху имуществото на търговеца. Затварят се дюкяните и складовите помещения, в които се съхраняват стоките. Запечатват се канторите, касите, документацията, движимото и недвижимото имущество. Назначените чиновници (*синдици*) приключват тефтерите и изравняват сметките в присъствието на длъжника. Известията за фалита се разлеят на вратите на търговския съд, на входа на финансовата (*стоковата*) борса и пред кантората на несъстоятелния длъжник. Информацията се помещава във вестниците и в писма до заинтересованите лица (Arnaudov, 1871, pp. 152 – 171, 190 – 197).

Макар със сигурност да съществува по-рано, фалитът става документално видим и откроим едва през третата четвърт на XIX в., тогава, когато влиза в сила Османският търговски закон и въведените в действие по негова сила институти, главно търговските съдилища и несъстоятелността. Това явление засяга и българския предприемач през Възраждането. Сведения за изпадане във фалит на българи предприемачи по онова време се появяват на страниците на официозите, в мемоарите, в търговските регистри и кореспонденция (Roussev, 2018; Roussev, 2021). Всъщност явлението е добре документирано и в османските източници (Masheva 2015, pp. 63 – 85). Няма да е пресилено, ако се каже, че възрожденският периодичен печат от XIX в. (и главно в-к „Дунав“) изобилства от информация за обявени фалити на търговски дружества. През 1871 г. вестник „Дунав“ съобщава за обявена несъстоятелност на търновските търговци Никола Кабакчиев, Райко Николов, хаджи Яко Абаджи и Никола Славчев (Atanasova, 2008a, pp. 46 – 47). През 1872 г. вестник „Македония“ информира за финансовото разорение на крупния търновски търговец и общински деятел хаджи Павли Иванов.⁶

Едно по-обзорно изследване върху проблема показва, че повечето фалити сред българските търговски среди през третата четвърт на XIX в. са провокирани от общата стопанска ситуация – кризите през 50-те – 70-те години на века, несъбрани дългове от търговци и фирми, фалирали и неиздължили се партньори. Като косвена причина за някои фалити може да се посочи недоброто водене на търговската документация – регистрите (*тефтерите*), кореспонденцията, полиците, а и предоверяването на съдружници и контрагенти без така необходимото документиране и подсигуряване на сделките – т.е. все „болести“ на началното изграждане на модерната търговска (в по-широк смисъл стопанска) култура – явление, което без съмнение е факт, но което тепърва се случва в български условия именно през възрожденската епоха. Умишлената несъстоятелност („лукавото банкрутство“) също е позната на българския предприемач още през Възраждането, но по смисъла на закона в тази категория попадат и могат да бъдат доказани главно случаите, когато фалираният търговец, занаятчия или манифактурист откаже доброволно да предаде своята документация или избяга от населеното място. Не може и не трябва да се отхвърли хипотезата за наличието още в годините до Освобождението (1878 г.) на случаи на умишлено изпадане в несъстоятелност с цел да не се изплатят определени дългове, но от изворите е видно, че подобно на корупцията, такива случаи са трудно доказуеми. Изворите ясно сочат, че фалитите пряко касаят основни професионални, а и морални категории, оценявани като важни още от съвременниците на епохата – почтеността, репутацията, общностното самосъз-

6 Македония, IV, 31, 7 март 1870.

нание на търговското съсловие, към което през Възраждането са налични високи обществени очаквания. Тези категории продължават да присъстват и да се надграждат в процеса на формирането на българската икономическа култура след 1878 г. (Roussev, 2021, pp. 54 – 56).

Допълнението към Търговския закон от 18 април 1860 г. разглежда устройството и дейността на търговските съдилища. Всички градски, окръжни и областни правораздавателни институции са подчинени на Министерството на търговията. В столицата и в други градове на империята се формират два съвета – по сухоземната и по мореплавателната търговия. В областните центрове назначенията се извършват след консултация с местните валии (областни управители). Търговските чиновници се назначават срещу прилична заплата във ведомството. Временните членове се избират от съсловието на местните заможни търговци. В състава на търговския съд има право да участва всеки търговец, навършил 30 години, развиващ търговска дейност най-малко от пет години, неосъждан и неизпадал в състояние на банкрут (Arnaudov, 1871, pp. 203 – 208).

Търговските съдилища вземат решения по възникнали спорове между търговци, банкери, монетопроменители и еснафски организации относно покупка, препродажба и даване под наем на стоки от индустриални и комисионерски предприятия (манифактури, търговски дружества и фабрики); транспортирането им по суша и море и т. н. В съда се внасят за разрешаване търговски дела, които касаят нанесени щети за повече от 5000 гр. (Atanasova, 2014, pp. 64 – 65).

Цариградският апелативен съд (дивани истинафъ) преразглежда търговските спорове, като по-висша инстанция. В закона за търговското съдопроизводство от 1 октомври 1862 г. са разгледани условията и редът за постъпване на жалбите, правилникът за провеждане на заседанията, присъствието на заинтересованите страни, задочните решения и тяхното прекратяване (Arnaudov, 1871, pp. 225 – 258).

Интерес представляват конституирането и дейността на Областния търговски съд в Русе, учреден според Устава за управлението на Дунавския вилает от 7 ноември 1864 г. Съдебният състав не е точно фиксиран. Състои се от председател и шест избираеми членове. В търговския съд мястото на председателя може да се заема от българин немлюсюлманин. През 1865 г. председател на вилаетския търговски съвет е търновецът Янко ефенди – чиновник втори чин и член на първия търговски съд в Цариград. През 1867 г. този пост заема русенският търговец Иванчо Хаджипенчович (Tafova, 2010, pp. 75, 119 – 121, 127).

2.2. Правни регулации на професионалните търговски сдружения

Имперското законодателство регламентира дейността и правомощията на професионалните сдружения, пряко свързани с търговската дейност чрез устави и правилници. Според действащите закони към търговското съсловие принадлежат: банкери (*сарафи*), монетопроменители (*кюше-сарафи*), еснафи и еснафски организации (Arnaudov, 1871, pp. 208 – 209).

Банкерите са обособени в отделна категория, ползващи се с императорска привилегия (*куйруклу*). Те извършват специфични финансови операции, работят по специални устави, подчинени са на Министерството на императорската съкровищница и не попадат в правораздавателната система на търговските съдилища (Arnaudov, 1871, pp. 208 – 209).

Дейността на монетопроменителите е регламентирана с „Устав за монетопромените-

лите (кюше-сарафя)“, приет от Императорското правителство на 6 октомври 1864 г. и одобрен от съществуващия Търговски закон в частта, фиксираща дейността на търговските съдилища (Arnaudov, 1871, pp. 357 – 362).

Всички лица, практикуващи професията, са снабдени с „нарочно позволение“, издадено от Министерството на търговията, и то се явява задължителен документ за Цариград и всички останали градове в рамките на Османската империя. Монетопроменителите имат право да наемат помещение в обособените специални места на търговската улица във всеки град. Няма право да напускат обменните бюра, да практикуват в движение или на територията на друг еснаф. Притежават специфична документация – книга за описание на извършените операции, каталог на монетите, квитанции, разписки и т. н. Дейността на обменните бюра се организира и контролира от корпоративното сдружение. Разрешителните за практикуване на занаята се издават за срок от шест месеца и се подновяват в началото на месец март и месец септември (Arnaudov, 1871, pp. 357 – 362; Atanasova, 2014, pp. 68 – 71).

Уставът забранява на монетопроменителите да вземат или дават рязани и недостатъчни (*ексикъ*) маломерни монети. С подобна дейност в рамките на Османската империя се занимават мобаяджиите (Arnaudov, 1871, p. 361).

Паричното обращение в българските земи през XIX в. се характеризира с голямо многообразие на циркулиращия монетен материал и разлика в пазарните курсове на отделните монети. Турският сребърен грош е основна разменна монета, в чиято равностойност се изчисляват тогавашните текущи пазарни цени и доходите на отделните лица. Успоредно циркулиращите стари и нови монетни емисии – турски грошове, водят до различия в курса на чуждите монети и усложняват покупко-продажбите, движението на цените, сарафските и лихварските операции. Необходимостта налага откриването на сарафски бюра в големите стопански центрове на империята, които се занимават с паричния обмен (Todorov, Angelov, Tsvetkova, Radulov, 1981, p. 274).

Съществени различия при движението на монетите са отчетени в периода 1860 – 1864 г. в големите търговски центрове Виена и Цариград.⁷ Пуснатите в обращение книжни пари от страна на централната власт през 70-те години на XIX в. предизвикват неодобрение сред търговското съсловие. Липсата на стабилно покритие създава несигурност и стремеж към бързо освобождаване от новите пари. По този повод търговецът Ганчо Цанков – управител на търговската къща „Тодор Василев и Сие“ в Цариград, пише до своя съдружник в Търново: „Тези каймета голям смут дадох на търговците, а повече на сарафите. Вчера (8 октомври 1876 г.) беше каймето за лира (*турска*) 143 – 145. Сарафите казват така не продаваме и не купуваме“⁸.

От средата на XVIII в. и през целия XIX в. български търговци участват пряко или косвено в монетната търговия, като продават стари обезличени монети за метал. При реализирането на тези операции те се ползват от услугите на сарафските бюра. По повод търсенето на пазара през 1875 г. Георги Мартинов – представител на търговската компания „Тодор Василев и Сие“ в Русе, пише до своя съдружник: „Само влашките франкове вземайте,

7 Държавен архив – Велико Търново, Ф. 82К, оп. 1, а.е. 7, л. 1.

8 ДА – В. Търново, Ф. 92К оп. 1, а.е. 54, л. 49.

а сръбските оставяйте. Днес минцовете се търсят. Бешликът се добре намира. Разваляйте и працайте насам (Русе) минцове или лири“⁹.

Българските възрожденски търговци регистрират свои марки на пазара като гаранция за качество и стойност на предлаганите стоки. Самото понятие „търговска марка“, като обект на правото, се появява в законодателството през втората половина на XIX в. (Marioty, 2001, pp. 13 – 15). Различителните знаци представят производителя, а не услугата. Те не се ползват със специална правна закрила. Началото на законовата им регламентация е поставено във Франция с обнародваните кралски едикти от XVIII в. и по-късно с първия специализиран закон за закрила на търговските марки от 1857 г. Френското законодателство си служи с понятието „фабрична и търговска марка“, възприето и в османското право (Sarakinov, 2002, pp. 13 – 14).

Изобр. 11. Печат на „Сливенско съдружие“ („Содружието на миропоможий степъ“)

Изобр. 12. Акция на Паропловното търговско дружество „Провидение“, януари 1864 г.
Регионален исторически музей – Варна

В „Устав за различителните знаци (марки), които се поставят върху фабричните, индустриални произведения и стоки“, приет и обнародван от Османското императорско правителство на 28 юли 1870 г., законодателят фиксира четири основни момента – същност на търговската марка, задължителни изисквания при регистрация, отговорни институции за съхранение на информацията, наказателни мерки за лица, фалшифицирали или използвали чужди различителни знаци, и един особен член за дейността на митническите служители, открили подобни нарушения (Arnaudov, 1871, pp. 363 – 370). „Допълнение към устава за различителните знаци (марки) от 23 юни 1872 г.“ разглежда случаите, в които митническите служби откриват стоки с подменени търговски марки, фалшифицирани извън пределите на държавата. При отсъствието на собственика товарът се задържа за не повече от една година. Заличават се търговските марки върху стоките и се продават на публичен търг или се унищожават самите стоки (Arnaudov, 1881, p. 218).

От запазени счетоводни документи на български търговци е видно, че те боравят с тър-

говските марки. Никола Минчоолу и Евстати Селвели от 1854 до 1863 г. изнасят стоки през Свищовското пристанище с търговски знак “STS” и “M&S”. Търновският търговец Тодор Василев изпраща стоки през Варненското пристанище през 1875 г. с регистрирани търговски марки на Тодор Василев “B&C” и неговите партньори Стоян Камбуров “SC.C” и Марко хаджи Вълчев “McB” (Atanasova, 2008a, p. 59).

Самият процес на обозначение на стоките е описан в дневника на русенския търговец Костаки Маринович. За работата си в търговската кантора на Рали Мавриди в Цариград през 1845 г. той пише: „Той (Рали Мавриди) купуваше, пазареше разните си комисионерски стоки, а аз им удрех марки, товарех ги на мауни (вид морски кораб), а от там на гемииите (плавателен съд, кораб), на вапорите (*параход*) и прочее“ (Bakardzhieva, 2007, p. 105).

2.3. Закон за мерките и теглилките. Правни регулации и административен контрол

Първите стъпки към създаването на универсална система от общоприети мерки и теглилки са направени във Франция с решението на Националния конвент от 7 април 1795 г. Архивният метър е възприет за основна мерна единица в републиката от 22 юни 1800 г. (Веков, 2015). Десетичната система е приета поетапно в повечето просветени европейски държави, с които търгува и Османската империя.

Приравняването към европейското законодателство е поставено със „Закон за новите мерки, кила и теглилки на дължина, вместимост и тежина“, приет и обнародван на 14 септември 1869 г. (Агпандов, 1871, pp. 385 – 389). Той е разработен от водещи юристи в империята с одобрението на султан Абдул Азис. Съществена роля за взетите окончателни решения имат развитието и разрастването на пазарните отношения и конкретното приложение на мерните единици в практиката. Редица текстове в пълния им обем са заимствани от френското законодателство. Оригиналните решения са малко, но са адаптирани според специфичните условия и религиозните практики в османската държава (Atanasova, 2020b, pp. 93 – 94).

С Окръжна везирска заповед от 26 октомври 1869 г. Държавният съвет и сформираният към него правен отдел уведомяват всички областни и окръжни управители в европейските и азиатските провинции на Османската империя за влезлия в сила нов закон за преобразуването на мерките и теглилките и преминаването към метричната система за отчетност и контрол. Юристите препоръчват един междинен период за адаптация на търговци, служители в администрацията и местната власт от 1 март 1871 г. до 1 март 1874 г. (Агпандов, 1871, pp. 383 – 384).

Последната законова мярка дава време на търговците да оборудват стопанските обекти с необходимите пособия, да изработят или закупят нови мерки и теглилки по образец, да се запознаят с нормативните документи, да регистрират обектите в надлежните правителствени канцеларии. Адаптивният период обаче е благодатно време за спекулации, измами и некоректни търговски сделки, които рефлектират предимно върху дребните производители, търговци и потребители (Atanasova, 2020b, p. 96).

Девет месеца след обнародването на новия закон, на 4 май 1870 г. е публикуван „Устав за преглеждането и сравняването на новите мерки и теглилки“ (Агпандов, 1871, pp. 389 – 439). В него законодателят разглежда правата и задълженията на чиновниците; дава указания

за търговците и служителите на пазарите; фиксира методите за изпитания и контрол; предвижда наказания, данъци, налози и задължителни такси за участниците в търговския обмен; публикува таблици и приложения (Агпавдов, 1871, pp. 389 – 439).

Въвеждането на метричната система в българските земи се оказва труден и продължителен процес. Османската икономика и наслоените вековни представи за локалните мерни единици присъстват като константни величини в представите на възрожденския българин. На страниците на вестник „Турция“ се публикуват специални разяснения по новия закон за мерките и теглилките¹⁰. Уведомява се населението за адаптивния период до 1 март 1874 г., в който могат да се използват и старите мерки¹¹.

Хаосът в пазарната регулация води до връщането на старите мерни единици при управлението на султан Абдул Хамид. Новата метрична система влиза в сила в Турция от 1 януари 1934 г. (Веков, 2015). В Княжество България Законът за мерките и теглилките е внесен като законопроект от Григор Начович през 1888 г. и също предизвиква дискусии. По този повод в списание „Промисленостъ“ Л. Паяков прави коментар, че тази регулация е от съществена важност за търговията. Законът влиза в употреба през 1889 г. (Рауаков, 1888, pp. 535 – 536).

Въвеждането на метричната система обогатява знанията и уменията на българите предприемачи и плавно ги приближава към постиженията на европейската икономическа мисъл. Законодателните реформи в Османската империя от средата на XIX в. съдържат редица недостатъци и половинчати нововъведения в стопанската сфера. И въпреки това правните норми утвърждават идеята за въвеждане на единни стандарти за пазарна регулация и комуникация. Способстват за благоприятното развитие на частната капиталистическа инициатива и установените европейски практики във фирмените организации. Модернизацията се движи от зададените параметри на самата османска власт. Законодателните инициативи на имперското правителство стимулират стопанския растеж на търговските дружества – процес, който пряко касае и търговската активност на българите през третата четвърт на XIX в., главно на тези, които са открити за модерната култура.

3. Модерните търговски практики на капиталистическа основа в българските земи

3.1. От европейските измерения към балканските постижения

Реалните измерения и специфичните проявления на търговската модерност на българите в Османската империя най-добре се открояват при съпоставката им с другите народи и общности в Европа и на Балканите.

Голямото модерно постижение на възрожденския търговец е дружеството (*фирмата*). В българската практика неговият модел е заимстван от дубровничани, евреи и западноевропейци. Отпечатък дават и балканските общности по направление Дунав – Трансилвания – Австрия, както и Нежинската колония, в които още през XVII – XVIII в. активното бъл-

¹⁰ Турция, VII, 17, 15 юни 1871, с. 1.

¹¹ Турция, VII, 28, 2 септември 1871, с. 4.

гарско присъствие е безспорен факт (Russev, 2001; Roussev, 2015, pp. 275 – 308). В условията на вътрешния пазар най-ранните фирмени структури възникват по два начина: сдружаване на търговци с капитал и с труд и сдружаване на занаятчии. Противно на хода на процесите в Западна и Централна Европа през Късното средновековие и Генералната трансформация, в Османската империя еснафът (сдружението на занаятчиите) не само не възпрепятства, но дори позволява практикуването на по-широкообхватна търговска дейност, в това число и изграждането на търговски дружества. През втората половина на XVIII и първата половина на XIX в. българите много умело се възползват от това благоприятно обстоятелство.

Възрожденските фирми носят универсалните за този вид структури характеристики, но и такива, детерминирани от особеностите на местния пазар – създават се за конкретна търговска сделка или с по-голяма продължителност, като постепенно нараства броят на дружествата с по-дълъг живот и с по-добра организация. В трайна тенденция се превръща сдружаването между родственици (бащи, синове, роднини). Търговското дружество най-умело се прилага в области, изискващи по-голяма концентрация на труд и капитал – копринарството, абаджийството, кожарството, кожухарството и др., т.е. производства, в които най-напред и в най-големи размери в условията на българския пазар се прилага манифактурата (*протоиндустриализацията*). Най-широко приложение търговската фирма придобива в развитите стопански райони – Търновско, Габровско, Сливенско-Котленския край, Врачанско, подбалканските и планинските грачета.

Изграждането на семейни търговски фирми като гаранция за успешен и коректен бизнес не е българско откритие. То се практикува още от началото на съществуването на дружествените структури – при венецианската морска коменда (*“commenda marittima”*) и флорентинската компания (*“compagnia”*). Много характерен е примерът на френския пристанищен град Сен Мало през XVII в., където търговските дружества възникват на базата на малкото („нуклеарното“) семейство, в което бащата е и ръководител на фирмата (Lespagnol, 1989, p. 117). Моделът се прилага и на Балканите. Според Траян Стоянович големият успех на балканците се дължи на здравия съюз, който властва помежду им през османската епоха, и на семейния характер на местната търговия. Един от членовете на семейната фирма остава на Балканите, друг отива в Австрия, Италия или Холандия, а трети – в Русия, Египет или Франция. Организирането на търговията на семейни начала позволява да се правят по-малко разходи, като се спестява от посреднически услуги, каквито европейските търговци по същото време са принудени неизбежно да ползват (Stoianovich, 1960, pp. 295 – 296, 309).

Родракине

Со вѣстою насъ заведывающихъ А. Мухомовъ и П. Пестовъ
къ намъ Бюро, съ выдачею и доставкою безплатнаго
матривка Акула къ Бюроу подо аудиторію т. у. вѣд.

1.
 2.
 3.
 4.
 5.
 6.
 7.
 8.
 9.
 10.
 11.
 12.
 13.
 14.
 15.
 16.
 17.
 18.
 19.
 20.
 21.
 22.
 23.
 24.
 25.
 26.
 27.
 28.
 29.
 30.
 31.
 32.
 33.
 34.
 35.
 36.
 37.
 38.
 39.
 40.
 41.
 42.
 43.
 44.
 45.
 46.
 47.
 48.
 49.
 50.
 51.
 52.
 53.
 54.
 55.
 56.
 57.
 58.
 59.
 60.
 61.
 62.
 63.
 64.
 65.
 66.
 67.
 68.
 69.
 70.
 71.
 72.
 73.
 74.
 75.
 76.
 77.
 78.
 79.
 80.
 81.
 82.
 83.
 84.
 85.
 86.
 87.
 88.
 89.
 90.
 91.
 92.
 93.
 94.
 95.
 96.
 97.
 98.
 99.
 100.
 101.
 102.
 103.
 104.
 105.
 106.
 107.
 108.
 109.
 110.
 111.
 112.
 113.
 114.
 115.
 116.
 117.
 118.
 119.
 120.
 121.
 122.
 123.
 124.
 125.
 126.
 127.
 128.
 129.
 130.
 131.
 132.
 133.
 134.
 135.
 136.
 137.
 138.
 139.
 140.
 141.
 142.
 143.
 144.
 145.
 146.
 147.
 148.
 149.
 150.
 151.
 152.
 153.
 154.
 155.
 156.
 157.
 158.
 159.
 160.
 161.
 162.
 163.
 164.
 165.
 166.
 167.
 168.
 169.
 170.
 171.
 172.
 173.
 174.
 175.
 176.
 177.
 178.
 179.
 180.
 181.
 182.
 183.
 184.
 185.
 186.
 187.
 188.
 189.
 190.
 191.
 192.
 193.
 194.
 195.
 196.
 197.
 198.
 199.
 200.
 201.
 202.
 203.
 204.
 205.
 206.
 207.
 208.
 209.
 210.
 211.
 212.
 213.
 214.
 215.
 216.
 217.
 218.
 219.
 220.
 221.
 222.
 223.
 224.
 225.
 226.
 227.
 228.
 229.
 230.
 231.
 232.
 233.
 234.
 235.
 236.
 237.
 238.
 239.
 240.
 241.
 242.
 243.
 244.
 245.
 246.
 247.
 248.
 249.
 250.
 251.
 252.
 253.
 254.
 255.
 256.
 257.
 258.
 259.
 260.
 261.
 262.
 263.
 264.
 265.
 266.
 267.
 268.
 269.
 270.
 271.
 272.
 273.
 274.
 275.
 276.
 277.
 278.
 279.
 280.
 281.
 282.
 283.
 284.
 285.
 286.
 287.
 288.
 289.
 290.
 291.
 292.
 293.
 294.
 295.
 296.
 297.
 298.
 299.
 300.
 301.
 302.
 303.
 304.
 305.
 306.
 307.
 308.
 309.
 310.
 311.
 312.
 313.
 314.
 315.
 316.
 317.
 318.
 319.
 320.
 321.
 322.
 323.
 324.
 325.
 326.
 327.
 328.
 329.
 330.
 331.
 332.
 333.
 334.
 335.
 336.
 337.
 338.
 339.
 340.
 341.
 342.
 343.
 344.
 345.
 346.
 347.
 348.
 349.
 350.
 351.
 352.
 353.
 354.
 355.
 356.
 357.
 358.
 359.
 360.
 361.
 362.
 363.
 364.
 365.
 366.
 367.
 368.
 369.
 370.
 371.
 372.
 373.
 374.
 375.
 376.
 377.
 378.
 379.
 380.
 381.
 382.
 383.
 384.
 385.
 386.
 387.
 388.
 389.
 390.
 391.
 392.
 393.
 394.
 395.
 396.
 397.
 398.
 399.
 400.
 401.
 402.
 403.
 404.
 405.
 406.
 407.
 408.
 409.
 410.
 411.
 412.
 413.
 414.
 415.
 416.
 417.
 418.
 419.
 420.
 421.
 422.
 423.
 424.
 425.
 426.
 427.
 428.
 429.
 430.
 431.
 432.
 433.
 434.
 435.
 436.
 437.
 438.
 439.
 440.
 441.
 442.
 443.
 444.
 445.
 446.
 447.
 448.
 449.
 450.
 451.
 452.
 453.
 454.
 455.
 456.
 457.
 458.
 459.
 460.
 461.
 462.
 463.
 464.
 465.
 466.
 467.

Струва ми се, че не е изгодно да се
изпраща на Мухомов и Тихонов
и че са подготвени от външната търговска администрация в
Париж.

[illegible]

По оцна ризница на д-р Шабановиц, и по кајакорската одгледувачница
 (Шабановиц) работи и не само кајакор на поголемо количество, туку
 и рибарство и по кајакорство и по рибарството. Кајакорство
 5% ризница, сума за кајакорство и д-р Шабановиц, р. 80000.
 и 8% 1800
 и 10% 9000) 35000
 (д-р Шабановиц, р. 40000
 Кајакорство ризница, сума, сума и по д-р Шабановиц, р. 40000
 и по ризница, сума, сума и по д-р Шабановиц, р. 40000
 и по ризница, сума, сума и по д-р Шабановиц, р. 40000
 и по ризница, сума, сума и по д-р Шабановиц, р. 40000

Кажуто добротта подаро Провидимий Бог иже потяга да
университет на Катиназале и нивку не сме да изведем
оттуда отсвѣт да муфимити еи разности и оливо.

А. Моравицъ не по вѣстѣ 8,5000 и
Н. Стокаръ „ „ „ 8,5000 да различныя разности.

На пароме на шпета ишла абу Ш. Хасановић, који се в
чепари се користио и веројатно је био у рату међа
Ш. Хасановић и абу и отац његов који је био у рату в
Балач или Малик, део се в. Малик, део се в. Малик, део се в.
на, који је био међа и Ш. Хасановић, који је био међа
8 000 га одликује јермеку.

[illegible]

Почему же вы не хотите, чтобы я (Людмила) была
свободна и могла сама выбирать себе мужа, а не
давать замуж за сына? Почему вы не хотите, чтобы
я была свободна и могла сама выбирать себе мужа, а не
давать замуж за сына? Почему вы не хотите, чтобы
я была свободна и могла сама выбирать себе мужа, а не
давать замуж за сына?

В приближавани на местониме тогочисленост брине
мак на се издрзват и добути твоята постолина предимност
мичу акачо се попики или прикрати до се владетелостта,
да се владетелостта на разорбавити.

Копия издана на основании титульного листа № 88 от
издания 10

Ставить на листи і на підписів самору́чне підтверджені от
Служби Служби
З'явив 1. Марта 1868

Изобр. 13. Учредителен договор за създаване на търговското дружество „Михайлов и Паскалев“, Виена, 1 март 1866 г.
Държавен архив – В.Търново

Изобр. 14. Фирмен печат на търговска къща „Х. Минчо х. Цачев и Евстати Селвели и дружие“ – Търново, 1851 – 1855 г.
Регионален исторически музей – Велико Търново

В българското възрожденско общество търговското сдружаване на роднинска основа придобива големи размери. Освен изграждането на фирми с участието на бащи и синове или между братовчеди (от този вид са преобладаващата част, дори най-големите: „Евлогий и Христо Георгиеви“, „Христо П. Тъпчилещов“, „Братя Гешови“, „Братя Робев“, „Станчо Арnaudов и син“ и др.), познати са десетки случаи, когато сродяването между търговците предшества или непосредствено следва търговското сдружаване (например крупната търновска фирма „Никола Минчоолу & Евстати Селвели и дружие“). Откриваме ги и в ис-

торията на възрожденския Сливен, където широко практикуваното караабджийство (организиране на вълнотекстилни манифактури и търговия с вълнени платове), изискващо обединение на труд и капитали, води до сватосването между търговските фамилии – Миркович, Саръиванови, Калови, Белчеви и много други. Целта е патриархалните устои да дадат допълнителна гаранция за сигурността на търговското дружество. Макар да звучи парадоксално, се оказва, че патриархалното, традиционното може да „помага“ на модерното! И тъй като фирмите на караабджиите след Освобождението са в основата на изграждането на модерната индустрия (текстилните фабрики в града), то роднинските отношения на сливения стопански елит се запазват във времето и се превръщат във важна негова характеристика чак до 40-те години на XX в., когато вследствие на политическия преврат и на национализацията този елит е ликвидиран или принуден да напусне града (Roussev, 1996, pp. 245 – 246).

Напълно в съответствие с модерната европейска търговскоправна теория и практика, българските търговски дружества през Възраждането съществуват във всички санкционирани от законодателството по онова време разновидности – като събирателни, командитни и акционерни. Най-разпространено е събирателното дружество, при което отговорността на съдружниците е солидарна – с труд и капитал. Още през XVIII в. се оформят няколко варианта на изграждане на събирателни дружества: когато неговите членове са с равни дялове капитал, когато са с различни дялове и когато един или няколко от съдружниците влагат капитал, а друг или другите – само труд (Mitev, 1996, p. 76).

През XIX в. тази дружествена структура се доразвива и това е видно от конкретната информация за нейното повсеместно съществуване по градовете и от еволюцията на търговския договор. Регламентират се в детайли задълженията на съдружниците, най-вече на писаря и касиера, определят се начините за набиране на дружествения капитал и за неговото разпределение, дефинират се общите разходи и се поясняват условията, при които те могат да се правят. Появяват се фирмените печати (Roshkovska, 1993, pp. 86 – 90), използват се търговските марки. Застраховането на стоките е добре позната и ползвана от редица търговци практика.

Има документирани случаи и на командитни дружества, но доста по-малко, поради повечето правни изисквания и условности, касаещи дейността им. От този вид например е създаденото през 1842 г. във Варна дружество „Олив, Тедески и Сие“, реорганизирано впоследствие в акционерно и застрахователно – първото дружество в българските земи, което се занимава с морски застраховки, а и със застрахователна дейност въобще. Макар да работи на българския пазар, „Олив, Тедески и Сие“ е улеснено от обстоятелството, че съдружниците му са чужденци, защитени от действащите в Османската империя капитулации, дори изпълняващи консулски функции на две от Великите сили – Австрия и Франция. Въпреки това дружеството не просъществува дълго време и преустановява дейността си през август 1847 г. В следващите години някои български търговци и фирми правят плахи опити за прилагане на елементи на командитната форма на съдружаване: жеравненските дружества от 1857 – 1859 г. с участието на х. Драган Николов и Димитър Тодоров; фирмите на х. Георги Цонков; сливеният дружество на Александрия Белчев, Петраки С. Елков и Андон С. Бояджиев от 70-те години; проектът от 1873 г. за създаване на търговска кантора в Лондон

под фирмата „Тъпчилеща син“, финансирана от цариградската търговска къща „Христо П. Тъпчилещов“, и др. (Roussev, 1996, pp. 85 – 91, 171 – 173; Roussev, 2015, pp. 633 – 634).

Появява се и акционерната форма на сдружаване. В своя монографичен труд от 2015 г. Иван Русев успява да локализира 72 инициативи за създаване на дружества на капитала в условията на българския пазар. Тази модерна търговска структура се сблъсква с множество трудности поради консервативното отношение на част от обществото към подобен род нови начинания. Налице са редица колебания, разногласия, неопитност, а понякога и наивност от страна на самите инициатори. Показва го краткият и труден път на Българското търговско парaplувно съдружество „Провидение“ в Цариград (1862 – 1865 г.) – най-амбициозният проект за сформирание на акционерно дружество през възрожденската епоха (Roussev, 2015, pp. 524 – 616).

Изобр. 15. Личен печат на
търновския търговец Стоян
Димитров, 1872 г.
Регионален исторически музей –
Велико Търново

Без съмнение, не трябва да надценяваме българските постижения в сферата на възрожденската търговска практика, защото, съпоставени с тези на нашите съседи – гърците, те отстъпват значително, главно по своите мащаби и количествени показатели. Гръцките търговци най-рано от всички балкански представители на професията извоюват сериозни позиции на балканския, малоазийския и европейския пазар. Според историка Жорж Дертилис модерната гръцка търговия преминава през следните няколко етапа: 70-те години на XVIII в. бележат началото на нейния голям и „ефектен“ подем; между 1770 г. и 1850 г. гръцките предприемачи разпростират търговските си

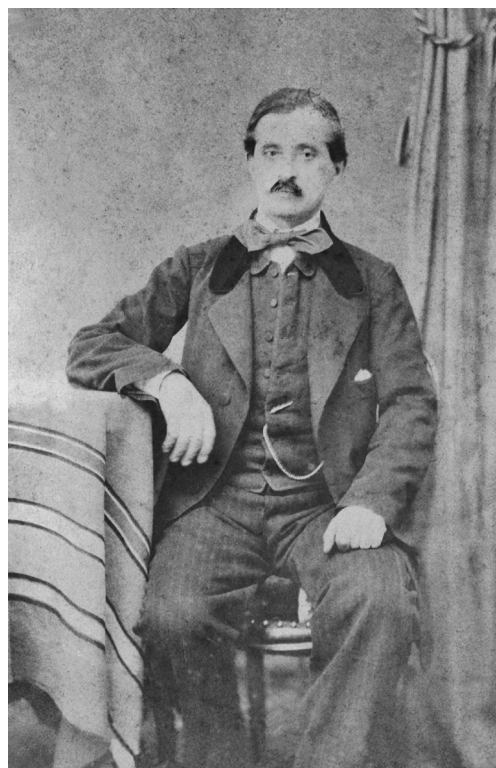
мрежи по крайбрежието на Мала Азия и Черно море, из Балканите, по течението на р. Дунав чак до Виена, тези предприемачи и техните мрежи свързват големите европейски пристанища на епохата – Ливорно, Венеция, Триест, Марсилия, Амстердам и Лондон, и изграждат свои колонии навсякъде, където търговските им дела ги отведат; периодът от 50-те до 70-те години на XIX в. маркира зенита във възхода на гръцката търговия и едновременно с това нейната преориентация към финансовата сфера и към концентрирането ѝ в границите на гръцката национална държава на Балканския полуостров; краят на XIX в. е белязан със залеза на старите гръцки търговски фамилии (Dertilis, 1995, pp. 112 – 113). Извървеният

път води до значими промени в манталитета на гръцкия търговец, намерили отражение в неговия външен вид, поведение, развлечения и пр. (Данова, 2004, р. 23).

През 1870 г. само в Манчестър трайно са уседнали повече от 400 гръцки търговци, двойно повече от другата голяма търговска колония в този британски град, тази на германците. За две десетилетия чувствително нараства броят на гръцките фирми в Манчестър: през 1850 г. те са 55 (докато германските са 97), през 1860 г. нарастват на 87, а през 1870 г. броят им достига 167 и вече са повече от германските, които през същата година са 153. В края на 50-те години на XIX в. в Лондон са представени 14 гръцки фирми. Някои от тях са много заможни, с капитали до 100 000 лири стерлинги (търговската къща на банкерската фамилия Ралис, „Спартали & Сие“), други притежават около 20 – 30 000 лири („Касаветис Братя & Со“, „Родоканакис Синове & Со“), голяма част обаче са с по-скромни възможности – не повече от 10 000 лири стерлинги, и периодично теглят кредити. Гръцката търговска къща на братя Ралис основава в Лондон свой клон още през 1818 г. и до 1865 г. има 15 представителства из целия свят (Charman, 1977, pp. 36 – 41; Davidova, 1996, pp. 77, 79).

Изобр. 16. Фирмена табела на страноприемницата на Пано Семерджиев в Търново
Регионален исторически музей – Велико Търново

Изобр. 17. Варненският търговец Никола Георгиевич
Регионален исторически музей – Варна

Българските търговски фирми не могат да се похвалят с подобни капитали и позиции в Европа, дори в сравнение с по-малките гръцки търговски къщи в Англия. От събрания емпиричен материал за стопанските структури в Търново е видно, че максималният размер на капитала, с който оперират отделни дружества, достига до 15 000 000 гроша. Финансово стабилни на пазара са търговските компании на Георги Кисимов с капитал 1 000 000 гр.

(1853 г.); на х. Николи Минчоолу и Евстати Селвели през 1861 г. – 1 153 960 гр.¹²; на х. Славчо Паскалев – 250 000 турски лири през 1871 г., и Петър Кермекчиев с капитал от 287 250 златни лева и 96 000 рубли през 1879 г. (Atanasova, 2014, p. 365; Atanasova, 2024, pp. 107 – 111).

Известни са няколко опита за установяване на български представителства в Лондон (Томю Станчев от Габрово, „Тъпчилеща син“), в Манчестър („Стефан Михайлов и С-ие“, „Михаил Михайлов и С-ие“, „Камбуров-Лефтеров“ от Търново, ловешката фирма „Анастас Т. Кунчев и С-ие“, пловдивчаните „Братя Гешови“), в Марсилия („Р. Димчов и Братия“) и най-вече във Виена („Братя Гешови“, „Братя Робев“, Паница, Пранджови, „Н. Минчоолу & Е. Селвели и дружие“, А. Михайлов, Д. Х. Ничов и Теодоров и др.), но в повечето случаи се разчита на съдействието и посредничеството на гръцки търговци и фирми, отдавна установени в тези европейски градове – Теолого в Манчестър, Н. Боязоглу в Лондон, „Мезера“ в Марсилия и др. (Roussev, 2015, p. 635).

3.2. Модерните търговски структури в българската среда през XIX в. – опит за количествен и регионален анализ

Българските успехи на попрището на търговската модерност трябва да се търсят в друга насока – във все по-широкото използване на европейските нововъведения като прийоми и структури, макар това да става главно в рамките на оформящия се през 40-те – 70-те години на XIX в. национален пазар. На базата на наличните към момента изследвания и публикации тук ще се опитаме да представим разпространението на модерната търговска фирма (*дружество*) в българска среда през XIX в., като е нужно да се направят някои важни уточнения. Стопанските структури рядко се влияят от политическите събития и конюнктура, поради което включените в таблиците по-долу данни се отнасят както за „османския“ период на българската стопанска история, така и за времето след това. Данните не претендират за изчерпателност, но могат да дадат нужната ориентация за бъдещи изследвания и публикации по темата. Представени са някои от най-развитите в стопанско отношение български селища и райони (Сливенско-Котленският край; Търново и Търновско – Арбанаси, Горна Оряховица, Лясковец; Варна; Пловдив и Пловдивско; Габрово; Плевен; Цариград), в които модерната търговска култура и практика придобиват през XIX в. реални измерения. В таблиците е синтезирана информацията за най-проспериращите търговски дружества. Подборът е извършен по следните критерии: дълъг професионален живот; ясно изразена структура и организация на кантори, пазари, капитали и трафик на стоки; и не на последно място по значение – добре проучени и изследвани стопански структури с богат изворов материал.

12 ДА – В. Търново, Ф. 82К, оп. 1, а.е. 35, л. 1.

ТАБЛИЦА 1. Търговски дружества в Сливен от 30-те години на XIX в.
до второто десетилетие на XX в.

Фирми, манифактури и временни съдружия	Време на съществуване	Общ брой съдружници, търг. посредници и партньори	Постоянно седалище, пазари	Максимален размер на капитала	Предмет на дейност, бележки	Литература
Р. Миркович, П. Димитриу	1837 г.	2		12 000 гр.	търговия	Tabakov, 2021; Roussev, 1996, pp. 58 – 73, 275 – 276; Roussev, 2015, pp. 391 – 405
Р. Миркович, Д. Панайотов	1838 г.	2	Цариград	6000 гр.	търговия	
Р. Миркович, Д. Панов	1840 г.	2		20 000 гр.	търговия и лихварство	
Р. Миркович, х. Янко Пашов	1843 – 1844 г.	2			вълна и вълнени платове	
В. Мирков, Р. Миркович	1843 г.	2	Сливен, Цариград	20 500 гр.	вълна и вълнени платове	
Р. Миркович, Парашкева Бянов, Марко Бакалина	1855 – 1856 г.	3	гюкян в Сливен	1300 гр.	бакалия	
„Р. В. Миркович и дружие“	1841 – 1921 г.	10 съдружници + много посредници и партньори	мааза в Сливен, кантора в Цариград; Котел, Медвен, Градец, Виена, Бургас, Ямбол, Стралджа, Аймос, Карнобат и др.	до 550 000 гр. оборотен годишен капитал	вълна и вълнени платове, бакалия, вино, ракия, дървено масло, колониални стоки	
Р. Миркович, Георги Д. Гидиков	1860 – 1862 г.	2	Сливен	30 000 гр. оборотен годишен капитал	вълна и вълнени платове	
Р. Миркович, Георги Добрев, Трифон Николов	1860 – 1861 г.	3	Сливен, Цариград	105 000 гр.	търговия с добитък	

Добри Панайотов, Господин Данчев, Никола Панайотов, Р. Миркович	1860 г.	4	Цариград, Бургас, Поморие, Сливен		за продажба на 61 000 оки каменна сол	
Георги Хаджидраганов	1853 – 1871 г.	3 + над 130 посредници	мааза в Сливен; Котел, Жеравна, Градец, Ичера, Ямбол, Бургас, Стара Загора, Казанлък, Калофер, Карлово, Клисурса, Пловдив, Узунджово, Търново, Русе, Ловеч, Враца, Одрин, Цариград, Влашко, Фокшан, Босна, Мала Азия (Измир, Синоп, Токат), Грузия	176 978 гр. (1855 г.)	вълна, вълнени платове, гайтан, жито, грозде, лой, вино, ракия	Tabakov, 2021; Roussev, 1996, pp. 74 – 83, 277; Roussev, 2015, pp. 391 – 405
„Стефан Саръиванов, Сава Минчов“	1853 г.	2 + 2	Сливен, Букурещ, Карлово	10 602 гр.	вълнени платове	
„Стефан Саръиванов и Сие“	60-те-70-те години на XIX в.		Сливен		вълнени платове и вълна	
„Г. Н. Карамалаков“	1873 – 1879 г.			157 855 гр.	бакалия	
„Белчев-Елков-Бояджиев“	1873 – 1882 г.	4+ над 70 посредници и партньори	мааза в Сливен; Карнобат, Карнобатско, Айтос, с. Банево (Бургаско), Градец, Ичера, Жеравна, Сливен, Цариград, Адапазаръ, Измир, Измид, Синоп, Кандъра, Гебзе, Гейве, Дюхче, Бургас, Поморие, Клисурса, Карлово, Казанлък, Калофер, Стара Загора, Пловдив, с. Виноградец (Пловдивско)	378 626 гр. (1873 г.)	вълнени платове, гайтан, през 1875 г. дружеството реализира 12,11% печалба	Tabakov, 2021; Roussev, 1996, pp. 74 – 83, 277; Roussev, 2015, pp. 391 – 405

ТАБЛИЦА 2. Търговски дружества в Котел и Жеравна
от 40-те години на XIX в. до 1896 г.

Фирми, манифактури и временни съдружия	Време на съществу- ване	Общ брой съдружни- ци, търг. посредници и партньори	Постоянно седали- ще, пазари	Максимален размер на капитала	Предмет на дей- ност, бележки	Литература
Симеон Койнов, Илия, Вичо	1850 – 1853 г.		Котел, кантора в Цариград		Продажба на вълнени плато- ве в Цариград	
Симеон Койнов, Матей, „Бачо“	1859 – 70-те години на XIX в.	множе- ство търговски посре- дници и партньори	Котел, Търново, Русе, Горна Оряховица, Омуртаг, Елена, Шу- мен, Раз- град, Варна, Сливен, Букурещ	Около 100 000 гро- ша (1866 г.)	С. Койнов притежава къща в Добруджа, дюкян в Котел. Фирмата му изкупува вълне- ни платове от Котел, Же- равна, Медвен, Тича, Градец, валя ги в Ичера; печалбата през 1869–1872 г. е 25–33%	Roussev, 1996, pp. 150 – 155, 283; Roussev, 2015, pp. 391 – 405
„Сод- ружие в Котел“	1864 – 1891 г.		Котел, Бал- чик, Варна, с дюкяни в Котел и в Балчик	До 75 000 гроша, из- разход-вани за закупу- ване на платове	Купува платове от Медвен, Котел, Жеравна, Градец; търгува с гайтани, конци, дрехи, жито, брашно, кар- тофи	
Драган Николов, Никола Драганов, Руси, Н. Драганов	1847 г.		Жеравна, Търговище	Около 18 000 гроша		(Roussev, 1996, pp. 170 – 171, 285; Roussev, 2015, pp. 391 – 405)
Драган Николов, Никола Драганов, Нено	1847 г.		Жеравна, Търговище, Преслав, Цариград	Около 20 000 гроша	Търговия с вълна и платове	
Драган Николов, Руси Николов, „бате хаджия“	1849 г.		Жеравна, Котел	48 000 гроша	абаджийство	

Възрожденската история на Сливенско-Котленския район (към него принадлежат Сливен и близките му балкански селища Котел, Жеравна, Тича, Ичера, Градец, Катунци и Медвен), един от най-развитите в стопанско отношение в българските земи през османската епоха, съдържа множество сведения за изграждане и дейност на търговски дружества – събирателни, командитни, акционерни, чийто брой прогресивно нараства през третата четвърт на XIX в. В рамките на повече от век – от 80-те години на XVIII в. до началото на XX в., по документални сведения в този район е регистрирано съществуването на 135 търговски дружества и манифактурни производства, проявили в една или друга степен модерен подход и организация на търговската си дейност (Roussev, 1996, pp. 272 – 292).

Като стопански и финансов център на района се налага Сливен – градът, в който най-напред се появяват едри търговски фирми. С мащабна търговско-производствена дейност се открояват сливенският предприемач Руско Миркович с множество постоянни или временни съдружници през годините, търговците Георги х. Драганов и Стефан Саръиванов, фирмите „Г. Н. Карамалаков“, „Георги Хаджидраганов“, „Семов & Стойчев“, „Братия Хаджидраганови“, „Белчев – Елков – Бояджиев“ и много други. В сливенските търговски компании се включват с капитали до 4 или 5 съдружници, като на пазара те оперират с над 130 посредници. Към средата на XIX в. редом със сливенските караабаджи и караабаджийски търговски дружества купувачи и пласьори на вълнени платове стават и някои котленски, жеравненски, ичеренски фирми, които по размера на своя капитал и по периметъра на производствено-търговската си дейност се опитват и успяват да бъдат конкурентоспособни на крупните сливенски дружества: фирмите на Симеон Койнов и на Драган Николов, „Содружие в Котел“, „Братя х. Драганови“ и др. В номенклатурата на стоките за износ фигурира предимно абаджийска, кожухарска и гайтанджийска продукция. Местните предприемачи присъстват както на азиатските, така и на европейските пазари на Османската империя.

Като критерий за просперитета на търговските дружества от Сливенско-Котленския район служи темпът на нарастване на техния капитал в годините до Освобождението. Така например първите изградени от Драган Николов дружества в края на 40-те години на XIX в. разполагат с капитал в рамките на 18 – 20 000 гроша, но след няколко години тази цифра достига до 48 000 гр. През 1866 г. само за изкупуване на платове дружеството на котленците Симеон Койнов и Матей влага близо 100 000 гр., без в тази сума да се включват всички останали разходи по апретиране и пласиране на стоката. Ако се съди по сведенията за покупко-продажбата на платовете и на другите стоки, то през 60-те – 70-те години на века активите на някои котленски и жеравненски фирми като „Братя Хаджидраганови“, последните дружества на хаджи Георги Цонков и „Содружието в Котел“ вероятно надхвърлят стотина хиляди гроша, докато множеството дребни дружества в района боравят с капитал от десетина до няколко десетки хиляди гроша.

Значително по-богати са крупните сливенски фирми, чиито капитали са над 100 000 гр.: „Г. Карамалаков – Т. Топракчиев“ (146 076 гр. през 1863 г.), „Георги Хаджидраганов“ (176 978 гр. през 1855 г.), „Белчев – Елков – Бояджиев“ (378 626 гр. през 1873 г.), „Р. В. Миркович и дружие“ (550 000 гр. през 1874 г.). Документите ясно очертават темповете на нарастване на капитала на сливенските фирми през годините. През 30-те години на XIX в. търговските дружества в града започват своята дейност с начален капитал в размер от 6 до 12 000 гроша. През 50-те години на века капиталът на някои фирми надхвърля 100 000 гр., а през

70-те години той е вече над 300 000 гроша. Най-показателен в това отношение е примерът с фирмата „Р. В. Миркович и дружие“, която започва своята дейност през 1841 г. с 5500 гр. начален капитал. През 1855 г. капиталът на фирмата нараства на 110 000 гр., за да достигне до респектиращата сума от 550 000 гр. през 1874 г. Въпреки отчитането на инфлационните процеси в турската икономика и променливия членски състав, с който тази фирма работи, трябва да кажем, че тя отбелязва значителен ръст в покачването на оборотния си капитал – 100 пъти за малко повече от тридесет години. През 60-те и 70-те години на XIX в. в Сливен работят фирми, които по размера на своя капитал и по обхвата на търговско-производствената си дейност могат с основание да бъдат причислени към най-крупните по онова време в страната – „Р. В. Миркович и дружие“, „Стефан Саръиванов и С-ие“, „Белчев – Елков – Бояджиев“, „Братя П. Минови“, „Георги Хаджидраганов“ и др. Паралелно с тях продължават да съществуват дребни и средни търговски дружества, които запазват своите позиции на местния пазар.

Важно е да се отбележи, че печалбите от производствено-търговската дейност на фирмите варират в доста широки граници: 8,84 % („Р. В. Миркович и дружие“ през 1860 г.), 12,11 % („Белчев – Елков – Бояджиев“ през 1875 г.), 17,6 % (печалба за Драган Николов от дружеството му с Нено през 1847 г.), 25 – 33 % (печалба на дружеството на Симеон Койнов, Матей и „Бачо“ за периода 1869 – 1872 г.), 28,73 % (средна печалба на „Р. В. Миркович и дружие“ за периода 1855 – 1875 г.), 60 % (печалба на Георги Цонков и Аврам за 1850 – 1853 г. от хана и дюкяна в Хаджиоглу Пазарджик, дн. Добрич), 82,9 % (печалба на „Р. В. Миркович и дружие“ през 1855 г.) и т.н. Все пак най-често срещаните данни са в рамките на 20 % – 30 %, което е показателно за размера на постигнатата от българските възрожденски търговци и фирми печалба, като цяло, за страната (Roussev, 1996; Roussev, 2015, pp. 391 – 405).

ТАБЛИЦА 3. Търговски дружества в Търново от 30-те до края на 80-те години на XIX в.

Фирми, манифактури и временни съдружия	Време на съществуване	Общ брой съдружници, търг. посредници и партньори	Постоянно седалище, пазари	Максимален размер на капитала	Предмет на дейност, бележки	Литература
„Хаджи Славчо х. Паскалев“	1849 – 1858 г.	1 търг. представител в Добруджа + множество търг. партньори	кантора в Търново, магазин, складове, пазари: Северна България, Виена, Лайпциг, Цариград, Босна и Херцеговина	130 – 150 коли кожухарска стока на година	износ на суровини, табашка и кожухарска стока; внос на боц, манифактурни изделия и кожухарски произведения	Kozarov, 1934, pp. 261 – 278; Atanasova, 2014, pp. 146 – 156, 463

„Хаджи Славчо х. Паскалев и синове“	1858 – 1871 г.	3 съдружници + 7 пост. партньори	кантори: Търново, Виена, Цариград	свободен капитал към 1871 г. 250 000 т.л.	износ на обработени кожи – сахтияни и мешини за австрийския пазар и внос на мед (<i>бакър</i>)	Атанасова, 2014, pp. 146 – 156, 463
„Михайлов и Паскалев“	1863 – 1866 г.	2 съдружници	кантора: Виена	начален капитал през 1866 г. 60 000 гр.	търговия с обработени кожи и мед	
Славчо Паскалев, Васил Златев – Стара Загора	60-те г. на XIX в.	2 съдружници	пазари: Търново, Стара Загора		търговия с мед	
Славчо Паскалев и братя Станеви	60-те год. на XIX в.	3 съдружници	Търново, магазини и складове		търговия с мед	
х.Славчо х. Паскалев и х.Станю х. Цончев от Дряново – временно съдружие	1873 – 1874 г.	2 съдружници + 1 сътрудник			изкупуване на десетки в търновските села Горна Липница, Долна Липница и Батак	
„Хаджи Славчо х. Паскалев и синове“	1872 – 1878 г.	3 съдружници	Търново, магазини, собственици на мотилонева фабрика и пивоварна фабрика		внос на памучни прежди и текстилни изделия от Виена и Лондон, краткосрочно и дългосрочно кредитиране, инвестиции в индустрията	
Паскал х. Паскалев	последна четвърт на XIX в.		Търново			
„Стефан Михайлов и син“	1850 – 1869 г.	2 + 1 търг. посредник + 1 управител	кантори: Манчестър, Виена, Цариград, Търново, магазин и складове в Търново		търговия с манифактурни стоки (памучни прежди)	Атанасова, 2008b, pp. 128 – 137; Атанасова, 2014, pp. 167 – 175, 466 – 467
„Михаил Михайлов и Сие“	1869 – 1878 г.	3 + множество партньори и клиенти	кантори: Манчестър, Виена, Цариград, Търново, магазини в Търново и Цариград, пазари: северните бълг. земи, Галац, Измаил, Букурещ, Гюргево, Цариград, Виена		търговия с манифактурни изделия (прежди, сулани, конци, памук) внос от Англия, зърнени храни, метали, комисионна търговия	

„Михаил Ст. Михайлов“	1878 – 1880 г.	8 пост. партньори	кантора в Манчестър с два представителни офиса	20 000 англ. лири	комисионна търговия с фабрични стоки и други изделия-прежди, метали, платна, конци, розово масло, зърнени храни, памук	Atanasova, 2008b, pp. 128 – 137; Atanasova, 2014, pp. 167 – 175, 466 – 467
„Михайлов и Щърбаков“	1868 – 1878 г.	2	кантора в Манчестър, пазари: Цариград, Търново, Плевен, Ловеч		комисионна търговия с висококачествени английски вълнени и памучни платове	
„Х. Минчо х. Цачев и дружие“	1841 – 1850 г.	2+1 (Атанас х. Николов от 1847 до 1850 г.) + 239 пост. клиенти + множество пост. партньори, агенти и посредници	кантори: Търново, Виена Цариград; представителства: Русе, Свищов, Севлиево, Плевен, Тулча, Котел, Джумая, Осман пазар; складове; магазини в Търново, Джумая и Стара Загора; пазари: Търново, Свищов, Русе, северните бълг. земи, Карасу (Румъния)	приходи от продажби към 1850 г. – 197 820 гр.	внос на манифактурни и колониални стоки, износ на готова занаятчийска продукция и суровини, бубено семе и сурова коприна, търговия със зърнени храни	Atanasova, 2014, pp. 175 – 190, 468
х. Минчо х. Цачев, х. Нено Ангели – вр. съдружие	1846 г.	2	Търново		продажба на 58 тона читове	
„Х. Минчо х. Цачев и Евстати Селвели и дружие“	1850 – 1855 г.	5 съдружници + 20 търг. агенти, 211 пост. клиенти и множество партньори	кантори: Търново, Виена, Цариград, Букурещ; представителства: Варна, Силистра, Видин; магазини във Видин, Русе, Търново, Цариград; склад във Виена; совати в Търновско и Цариград	приходи от продажби на стока 263 246 гр.; приходи от продажби на данъци 332 790 гр.	търговия с табашка стока, внос на манифактурни и колониални стоки, лихварство, монетна търговия, търговия с жито и добитък, откупуване на данъци, държавни доставки на желязо	Atanasova, 2014, pp. 190 – 211, 469; Goranchev, 2024a; Goranchev, V. 2024b
х. Минчо х. Цачев, Мостан ага	1855 г.	2	Търново		откупуване на беглика в Търновско и Свищовско	

„Х. Николи Минчоолу и Евстати Селвели и дружие“	1856 – 1865 г.	4 съдружници + широка мрежа от търговци, комисионери, експедитори, агенти и търг. партньори	кантори: Търново, Виена, Цариград, Букурещ; контролира целия вътрешен пазар в земите на север от Стара планина; представителства в Русе, Свищов, Варна, Силистра, Видин, Одеса; складове в Търново, Русе, Свищов, Видин, Плевен, Враца, Ловеч, Севлиево, Габрово, Стара Загора, Ямбол, Търговище, Сливен; търговски хан в Търново; совати в Свищовско	приходи към 1860/1861 г. – 1 153 960 гр.; реализирана печалба – 743 086 гр.	Внос на манифактурни стоки; железни, месингови и други изделия; химикали, стъкларски изделия, фаянсови украшения и дърводелски произведения; парфюмерийни и галантерийни изделия; колониални стоки. Износ на земеделски произведения, зърнени храни, вълна, пашкул, коприна, мас, мед, четина, лой, червиш, обработени кожи. Комисионна търговия	Manolova, 1995, pp. 42 – 48; Paskaleva, 1957, pp. 113 – 162; Atanasova, 2014, pp. 211 – 261, 469 – 472
„Н. Д. Минчоолу и Маринович“	1856 – 1864 г.	3 съдружници + 2 сътрудници	кантора в Цариград, представителство в Гюргево	капитал 740 878 гр. (1858 г.)	внос на манифактурни стоки от Австрия, колониални изделия от Англия, метали от Русия, търговия с червиш и жито за румънския и руския пазар	Atanasova, 2014, pp. 211 – 261, 469 – 472
„Евстати Селвели и Атанас Михайлов“	1861 – 1866 г.	2	кантора: Виена представителства: Гюргево, Галац		внос на манифактурни изделия, износ на обработени кожи	Atanasova, 2014, pp. 211 – 261, 469 – 472
„Хаджи Николи Минчев и Симеон Дрumeв“	1850 – 1868 г.	2	Търново			
х. Николи Минчев, Евстати Селвели, Петко Тенев и Христати Сачев – вр. съдружие	1859 г.	4	Търново, пазари: Виена	печалба 122 260 гр.	продажба на бубено семе	
Евстати Селвели, Иванчо Радлович – Търново, и Драгни Куломджиев, Червен	1860 г.	5		40 – 50 000 гр.	продажба на дивечови кожи на европейския пазар	
„Х. Н. Минчоолу и Е. Селвели и дружие“ – Търново, и Недю Мутафчи – Килифареве – вр. съдружие	1860 г.	5		вложен капитал 29 671 гр.	производство и продажба на сурова коприна	
„Х. Н. Минчоолу и Е. Селвели и дружие“ – Търново, и х. Цончо х. Цачев – Дряново – вр. съдружие	1860 г.	5		вложен капитал 37 148 гр.	производство и продажба на бубено семе и сурова коприна	
„Х. Н. Минчоолу и Е. Селвели и дружие“ – Търново, Кънчо Генков в Трявна – вр. съдружие	1860 г.	5		вложен капитал 47 500 гр.	производство и продажба на бубено семе и сурова коприна	

„Х. Н. Минчоолу и Е. Селвели и дружие“ – Търново, поп Никола, „Алекси х. Димов и дружие“ – Трявна – вр. съдружие	1860 г.						
„Х. Н. Минчоолу и Е. Селвели и дружие“ – Търново, и Димитър Петров от Габрово – вр. съдружие	1860 г.					продажба на бубено семе	
„Х. Н. Минчоолу и Е. Селвели и дружие“ – Търново, и Стойко Ненович от Дряново – вр. съдружие	1860 г.					продажба на бубено семе	
„Х. Н. Минчоолу и Е. Селвели и дружие“ – Търново, и „Цаню Петков и дружие“ – Трявна – вр. съдружие	1860 г.				31 200 гр.	покупко-продажба на бубено семе	
„Х. Н. Минчоолу и Е. Селвели и дружие“ – Търново, Димитър Недялков – вр. съдружие	1860 г.				24 689 гр.	покупко-продажба на бубено семе	
„Х. Н. Минчоолу и Е. Селвели и дружие“ – Търново, Димитър Сачев Габровалията – вр. съдружие	1860 г.				15 003 гр.	продажба на бубено семе	
„Х. Н. Минчоолу и Е. Селвели и дружие“ – Търново, х. Димитър х. Ганчов от Дряново – вр. съдружие	1860 г.					продажба на бубено семе и сурова коприна	
„Х. Н. Минчоолу и Е. Селвели и дружие“ – Търново, х. Цончо Минчев от Габрово – вр. съдружие	1861 г.		пазари: Австрия, Италия			търговия с бубено семе и сурова коприна	
„Х. Николи Минчев и Георги Чомаков“	1872 – 1874 г.	2	Цариград, фабрика	35 – 40 000 гр. начален капитал		инвестиции в индустриална дейност	Atanasova, 2014, pp. 211 – 261, 469 – 472
х. Николи Минчев	края на 70-те г. на XIX в.		Търново			внос на желязо от Виена	
х. Ненчо Кермекчиев и синове (Геодор, Панайот, Петър)	40-те и 50-те г. на XIX в.	4	кантори и магазини в Търново и Цариград; търговски хан в Търново			износ на обработени кожи и кожухарски изделия за Лайпциг; внос на манифактура	Velev, 1907, pp. 85 – 95; Atanasova, 2024
Петър Кермекчиев	1861 – 1877 г.		Галац, Букурещ			търговия с жито	Velev, 1907, pp. 85 – 95; Yordanov, 1911, pp. 121 – 126; Atanasova, 2024

Евлоги Георгиев, Петър Кермекчиев и Иван Симеонов	1878 – 1879 г.	3	Русе, хлебопекарна	свободен капитал 287 250 лв. и 96 000 рубли (към 1879 г.)	снабдява с провизии руските войски в България	
Петър Кермекчиев, Евлоги Георгиев	1877 – 1880 г.	2	Букурещ		търговия с ценни книжа	
„Братя Кермекчиеви“ – Петър, Константин и Иван	1861 – 1879 г.	3	Кантори: Букурещ, Галац, Русе, Свищов; търговски складове в Русе, Свищов, Пловдив; кафене в Пловдив и магазин в Русе		търговия с платон, дървен материал, хранителни продукти	
Тодор Василев	1863 – 1869 г.		кантора в Търново; пазари в Търново и Русе		търговия с манифактурни стоки	
„Т. Атанасов и Тодор Василев“	1869 – 1873 г.	2 съдружници + 1 търг. представител	кантора в Търново; филиали в Русе и Цариград; магазин и складове в Русе; пазари: сев. български земи, Галац и Александрия	оборотен капитал 402 216 гр. (1868 г.)	търговия с манифактурни стоки	
„Тодор Василев и Сие“	1874 – 1887 г.	3 съдружници + 3 сътрудници, 3 фирми експедитори, посредници – 28 фирми вносители, 84 търг. клиенти	кантори: Търново, Русе, Цариград, Букурещ (от 1877 г.); складове: Търново, Русе, Джумая, Цариград; склад за спирт в Свищов; смесен магазин в Русе и профилиран в Галац; пазари: Русе, Търново, Горна Оряховица, Арбанаси, Дряново, Елена, Севлиево, Разград, Тутракан, Враца, Варна, Загреб, Гюргево, Букурещ, Галац	максимален размер на капитала 414 659 гр. (1876 г.)	внос на памучни платове, прежди, шалове, фесове, гайтани, чорапи, сулани, безлеа за жълтици, кастор, спирт, ориз, кафе, риба от Цариград, Виена и Гюргево; внос на дървен материал; посредническа търговия със сол; доставки на памук; търговия с парфюмерийни изделия; държавни доставки; след 1878 г. внос на манифактура, захар и спирт от Манчестър, Виена и Хамбург.	Атанасова, 2014, pp. 289 – 314, 477

Стефан Карагьозов и Доино Викенти – италиански търговец и предприемач	1861 – 1869 г.		Търново		Капиталовложение във фабрика за печене на пашкули и точене на коприна; монопол върху производството на пашкули и коприна в Търновския и Габровския район	Ристенов, 1977, стр. 62 – 71; Atanasova, 2014, стр. 325 – 336, 479 – 480
Стефан Карагьозов	1869 – 1878 г.		Търново; собственик на животновъдна ферма и пародвижна мелница в Търново, лозя и градини в Търновско и Горнооряховско		Капиталовложение във фабрика за печене на пашкули и точене на коприна; монопол върху производството на пашкули и коприна в Търновския и Габровския район	
Стефан Карагьозов, Димитър Карагьозов, Ангел Гиргинов	1865 – 1874 г.		Търново; пазари: Севлиево, Ловеч, Троян, Плевен, Орханлие, София		Капиталовложение в строежа на спиртна фабрика, продажби на спирт	

ТАБЛИЦА 4. Търговски дружества в Арбанаси, Горна Оряховица
и Ляковец от 1811 г. до началото на XX в.

Фирми, манифактури и временни съдружия	Време на съществу- ване	Общ брой съдружни- ци, търг. посредници и партньори	Постоянно седали- ще, пазари	Максима- лен размер на капи- тала	Предмет на дей- ност, бележки	Литература
„Георги поп Симеонов и дружие“	1811 – 1879 г.	Партньори са множе- ство тър- говци от Арбанаси, Търново, Узунджово, Букурещ	Арбанаси; пазари Влашко и Унгария		Износ за Влашко и Унгария на суровини за кожухарската промишленост, месни произведения, груба манифактура; внос от румънски- те градове на фини манифактурни изделия; лихварство (1879 г.); откупуване на държавни данъци	Atanasova, 2016a, pp. 105 – 117
Георги поп Симеонов, Никола Ти- рону	1814 – 1821 г.	2 съдруж- ници	Кантори в Търново и Крайова (1814 г.); търговски филиали в Букурещ и Питещ (1819 г.)		Комисионна тър- говия; внос от румънските градове на домашна посуда, щамповани платове, чохаджийска стока; продажби на мани- фактурни изделия на Узунджовския панаир; продажби на дървен материал от Габровско и Трев- ненско	

„Х. Кирил Димитров Русович и дружие“	4 съдружници + множество търговски партньори и посредници	От 50-те години до 90-те години на XIX в.	Кантора в Арбанаси; филиал в Букурещ; търговски складове в Арбанаси и Търново; търговски хан и складове в Бяла; дюкян в Свищов; пазари в Централна и Източна Европа и земите на Османската империя		Внос на басмени изделия и колониални стоки; износ на четина и зърнени храни. Стоките се изкупуват от Габрово, Стара Загора, Хасково, Одрин с помощта на посредници закупчици и експедитори; търговия с табашка стока и розово масло; лихварство	Atanasova, 2016a, pp. 126 – 140; Goranchev, 2018
„Братя К. Русович“	Съдружници – братя, братовчеди	1859 – 1893 г.	Арбанаси; филиали в Русе, Прага, Броксел, Виена, Букурещ, Цариград; търговски площи в Бяла		Търговия с колониални стоки и манифактурни изделия	Atanasova, 2016a, pp. 126 – 140; Goranchev, 2018
„Х. Киро Попович и х. Кирил Русович“	2 съдружници	1872 – 1874 г.	Кантори в Арбанаси и Прага; филиал във Виена		Търговия с табашка стока	Atanasova, 2016a, pp. 126 – 140; Goranchev, 2018
„Стоян Рачев и Сие“		70-те години на XIX в.	Горна Оряховица		Търговия с манифактура и колониални стоки – внос от Цариград и Румъния	Atanasova, 2016b, p. 160
„Георги П. Табаков“	Множество клиенти от габровските и еленските села; горно оряховски майстори и занаятчии	1875 – 1878 г.	Кантора в Горна Оряховица; бакалски магазин	17 633 гроша вложен капитал през 1878 г. за изкупуване на животни	Търговия с манифактура и колониални стоки; изкупува едър рогат добитък за уговяване от местния пазар и преработва суровините за продажби	Atanasova, 2016b, pp. 160 – 161

„Анастас Буров и Сие“	4 съдружници	1847 – 1861 г.	Кантора Лясковец; спиртна фабрика в Горна Оряховица (1851 г.)		Търговия с вино и ракия; износ на добитък за Цариград, Анадола, Александрия (Египет); търговия с хранителни стоки и земеделски произведения	Atanasova, 2016c, pp. 298 – 300
„Братя Бурови“		1861 г. до началото на XX в.	Централен офис в Горна Оряховица; филиали в Търново, Свищов и Русе; голямо стопанство в с. Гиран; пивница и 7 дюкяна в Горна Оряховица; магазин и фабрика за ракия в Лясковец; воденици, сгради, трайни насаждения, ниви.	Оперативен капитал 395 551 гроша през 1871 г.	Кредитиране и банково дело; производители на зеленчуци за семена; продажби на алкохол и хранителни стоки	
Анастас Буров и Михал х. Стоянов		1858 г.	Лясковец	Вложен капитал 60 000 гроша	Концесия за доставка на месо за турската армия	
Анастас и Илия Бурови		1859 г.	Лясковец	Учредителен капитал 5200 гроша	Търговия с месни произведения	
Анастас Буров, Петър Тодоров Манчоолу		1860 г.			Животновъдна ферма	
Анастас Буров, Петър Райков		1875 г.	Лясковец, Елена		Търг за откупуване на десетъка върху харманите за вършитба	

Водещата роля на Търново като основен регулатор и разпределител на стоките и товарите за северните български земи е един от красноречивите примери за добре функциониращи модерни търговски структури. Към изградената икономическа мрежа в Старата столица гравитират балканските селища Елена, Дряново, Трявна, Габрово и селищата от равнината Горна Оряховица, Лясковец и Свищов (Atanasova, 2014, p. 395).

От 1858 г. до 1878 г. търновското дружество „Хаджи Славчо х. Паскалев и синове“ е сред най-големите фирми износителки на обработени кожи – сахтяни и мешини за австрийския пазар, и вносителки на мед (*бакър*), памучни прежди и текстилни изделия от Виена и Лондон за вътрешния пазар. Основаните кантори на дружеството в Търново, Виена и Цариград работят с трима съдружници и седем постоянни търговски партньори (Kozarov, 1934; Atanasova, 2014, p. 345).

От 1850 г. до 1878 г. на вътрешния и на европейския пазар се извява семейните търновски компании „Стефан Михайлов и син“ и „Михаил Михайлов и син“, с кантори в Манчестър, Виена, Цариград и Търново. Фирмата внася манифактурни изделия, зърнени храни и метали от Англия, които разпределя чрез търговските си магазини и складови помещения в северните български земи, Галац, Измаил, Букурещ, Гюргево, Цариград и Виена. Дружеството работи с трима постоянни съдружници и множество партньори (Atanasova, 2014, p. 345).

Най-широка партньорска и клиентска мрежа от регионални, национални и международни контакти изгражда търновското търговско дружество „Х. Н. Минчоолу и Е. Селвели и дружие“. В ранния етап от съществуването на фирмата „Х. Минчо х. Цачев и дружие“ от 1841 г. до 1850 г. в съдружието участват трима търговци, над 20 търговски агенти, множество партньори и 239 постоянни клиенти от различни селища и райони. Фирмата разкрива свои кантори в Търново, Виена, Цариград и представителства в Русе, Свищов, Севлиево, Плевен, Тулча, Котел, Джумая и Осман пазар. Основният съдружник х. Минчо х. Цачев разполага с магазини и складови помещения за съхранение на стоките в Търново, Търговище и Стара Загора. Фирмата внася манифактурни и колониални стоки, а изнася готова занаятчийска продукция, бубено семе, сурова коприна и зърнени храни за средноевропейските пазари. След 1856 г. и до самото разпадане на професионалната структура през 1865 г. възрожденските предприемачи х. Николи Минчев и Евстати Селвели на практика контролират целия вътрешен пазар в земите на север от Стара планина. Освен споменатите търговски кантори откриват нова в Одеса, правят опит да се установят на пазарите в Манчестър, изграждат нови складови помещения за стоките и разширяват номенклатурата на предлаганите изделия на пазара (Atanasova, 2014, p. 350).

Търновското търговско дружество „Тодор Василев и Сие“ регистрира стабилни позиции на вътрешния пазар от 1874 г. до 1887 г. Организационната му структура включва изградени кантори в Търново, Русе, Цариград и Букурещ и складови помещения в Търново, Русе, Търговище, Свищов и имперската столица. Фирмата е собственик на смесен магазин в Русе и профилиран в Галац. Тодор Василев и неговите двама съдружници са вносител на манифактурни стоки и колониални изделия от Цариград, Гюргево, Виена, Манчестър и Хамбург. Отделните кантори работят с три експедиторски компании и 28 фирми вносителки (Atanasova, 2014, p. 353).

В близкото до Търново селище Арбанаси са концентрирани търговските дружества на местните първенци Георги поп Симеонов и х. Кирил Русович. Техните стопански структури функционират близо 40 – 50 години. По своята същност са изградени като събирателни дружества със семейно участие. Арбанашките търговци притежават кантори в родното място, в Търново, в големите центрове Букурещ, Крайова, Питещ, Прага, Виена, Брюксел и разбира се, в столицата на империята. Изнасят на пазарите суровини – преработени от животинската продукция и внасят манифактурни изделия (Atanasova, 2016a; Gorantsev, 2018). Със същата характеристика и насоченост са фирмите на „Атанас Буров и Сие“ от Горна Оряховица и Лясковец и дружеството „Стоян Рачев и Сие“ от Горна Оряховица (Atanasova 2016b, pp. 160 – 161; Atanasova 2016c, pp. 298 – 300).

В обобщение, търновските търговци през османската епоха изграждат над 400 стопански структури. От началото на XVIII в. до края на първата четвърт на XIX в. съществуват сведения за 72 съдружения на капитала, локализирани в Търново, Цариград и средноев-

ропейските и балкански средища Виена, Брашов, Сибиу, Букурещ, Солун, Серес и др. През втората и третата четвърт на XIX в. събраният емпиричен материал локализира 329 търговски практики в Търново, Русе, Свищов, Севлиево, Плевен, Тулча, Котел, Джумая, Осман пазар (дн. гр. Омуртаг), Варна, Силистра, Видин, София, Цариград, Смирна, Виена, Манчестър, Бергамо, Марсилия, Букурещ, Гюргево, Галац, Кълъраш, Огеса и т. н. (Atanasova, 2014, pp. 359 – 374; 448 – 489).

ТАБЛИЦА 5. Търговски дружества във Варна от 40-те години на XIX в. до 1915 г.

Фирми, манифактурни временни съдружия	Време на съществуване	Общ брой съдружници, търг. посредници и партньори	Постоянно седалище, пазари	Максимален размер на капитала	Предмет на дейност, бележки	Литература
Никола и Сава Георгиевич	1844 – 1869 г.	2 съдружници +1 счетоводител; партньори от Търново, Цариград, градове в Гърция, Александрия (Египет)	Варна		Комисионерство; търговия с манифактурни изделия	Roussev, 2012, p. 438; Roussev, 2015, p. 379
Сава Георгиевич и Христо Попов	1872 – 1873 г.	2	Варна		Комисионна търговия	
Сава Георгиевич	1874 г.		Варна		Комисионна търговия	

Рали и Христати Мавридови (Мавриди)	1851 – 1862 г.	2	Кантори във Варна и Цариград; пазари: Варна, Шумен, Цариград, Смирна (Измир)		Комисионна търговия; търговия с колониални стоки	Roussev, 2012, pp. 438 – 442; Roussev, 2015, pp. 379 – 381
Рали Мавридов, Димитър Тошкович, Гавриил Моравенов – акционерно дружество „България“	1850 г.	Партньори: търговци от Смирна, Котел, Жеравна, Цариград	Варна	3 000 сребърни рубли	Търговия с говежда лой и масло; обмен на валута (сарафска дейност)	
х. Рали Мавриди и Сократи Платиди – „Сократи Платиди във Варна“	1869 г.		Варна		Комисионерска дейност	
Рали х. П. Мавридов, Мурат х. Саркишан	1870 г.		Варна		Покунка и продажба на стоки с комисионна-менителници, записи, пратки с монети; консултант-ска дейност	
Янко Славчев	1860 – 1862 г.		Търново, Габрово, Трявна		Работи с френски и италиански търговци-греньори; домашна индустрия в Трявна; търговия със сурова коприна	Roussev, 2012, p. 443; Atanasova, 2021, pp. 49 – 53
Янко Славчев	1865 – 1915 г.	Партньори: френският предприемач Ришар, контрагенти на братя Георгиевич, производители на кожарска стока от Шумен и Варна	Варна		Комисионерство, търговия с храни и кожарство; износ на ярешки кожи за фабриката в Лион	
Янко Славчев и Андрея Астарджиев	70-те години на XIX в.		Варна		Комисионна търговия	
Янко Славчев – „Българско търговско братско дружество във Варна“	1872 г.		Варна			

Велико Христов, Коста Домусчиолу, Иван Давидов	1862 – 1877 г.		Варна; представителства в Разград, Варна и Цариград; клон на дружеството в Лондон през 1877 г.		Комисионна търговия	Roussev, 2012, p. 443; Roussev, 2015, p. 382
Господин и Стоянчо Хадживанови	1853 г.		Варна		Комисионна търговия	Roussev, 2012, pp. 442 – 443
Братя х. Иванови	60-те години на XIX в.		Варна		Комисионна търговия	

Най-крупните търговски дружества във Варна с българско участие започват своята дейност през 40-те години на XIX в. и просъществуват до първите десетилетия на XX в. Основната им дейност е свързана с комисионна търговия, внос на колониални стоки, банкерска и сарафска дейност. На вътрешния и на външния пазар се открояват варненските търговски фирми на братята Никола и Сава Георгиевич, на техния племенник Янко Славчев, Велико Христов, на Рали и Христаки Мавридови, на братята Господин и Стоянчо Хадживанови. Близостта до голямото морско пристанище позволява на варненци да работят директно и да сключват договори с големи европейски фирми вносителки (Roussev, 2012, pp. 436 – 450; Roussev, 2015, pp. 375 – 386; Atanasova, 2021, pp. 49 – 53).

ТАБЛИЦА 6. Търговски дружества в Пловдив, Карлово и Копривицица
от първата четвърт на XIX в. до 1878 г.

Фирми, манифак- турни временни съдружия	Време на същест- вуване	Общ брой съдруж- ници, търг. посредници и партньори	Постоянно седе- лище, пазари	Максимален размер на капитала	Предмет на дей- ност, бележки	Литература
Братя Гюмюшгердан	От първата четвърт на XIX в. до 70- те години на столетието	Множество посредници и партньо- ри: агенти и представители в Родосто, Одрин, Ниш, Битоля, София, Пазарджик и други градове	Пловдив; кантори: Цариград, Виена, Лондон, Букурещ		Търговия с шаяк, ямур- луци, чорапи, вълна, зърнени храни, дървен материал, платове – местно производ- ство от фабриката на Гюмюшгердан в с. Дермендере; машини, американ, бижута – внос от Австрия и Англия	Roussev, 2015, pp. 469 – 470
Братя Иван и Аргир Коломджи- оглу	50-те –70-те години на XIX в.		Кантори: Пло- вдив, Виена		Внос на стопански ма- шини от Австрия за вълненотекстилната индустрия	Roussev, 2015, p. 471
Тодор Пулиев	Първата четвърт на XIX в.		Карлово		Износ на занаятчий- ска стока и земеделска продукция за Влашко и Молдова	Naydenov, 2017, pp. 343 – 355
„Христо и Ни- кола Т. Пулиев“, Иван Т. Пулиев, Евлоги Георгиев	1839 – 1868 г.	4 съдружници	Карлово; кан- тори в Галац, Букурещ, Бра- ила; Меджидие (около 1856 г.)		Комисионна търговия в Дунавските княже- ства	
„Пулиев – Геор- гиеви“	От 1841 г. до края на 70-те години на XIX в.		Кантори: Кар- лово, Букурещ и Галац		Комисионна търговия в Дунавските княже- ства	
Никола и Тодор Х. Пулиев, Христо Н. Пулиев	30-те – 70- те години на XIX в.		Карлово		Търговска дейност в Румъния и Южна Русия	

„Масърска компания“ – Иван Маджаров, Дончо Палабеев, братя Тончо и Драгия Драгийски	След 1856 г. до 1878 г.	Множество контрагенти-комисионери в Солун, Серес и Бурса	Копривщица; кантори в Цариград, Кайро и Александрия		Организатори на разпръснатата абаджийска манифактура; готовата абаджийска стока се продава чрез комисионери на пазарите в Близкия Изток	Roussev, 2015, pp. 465 – 467
„Стоян и Георги Прангови (Пранджови)“	70-те години на XIX в.		Копривщица; кантора във Виена		Износ на абаджийска стока в Мала Азия; изкупуват „мекия“ камък от Ескишехир в Анадола	Roussev, 2015, p. 468

Пловдив и близките до града Карлово и Копривщица оформят друг значим български район, в който през XIX в. широко се практикува модерна търговска дейност на съдружеска основа. На тази територия действат крупните търговски компании на братя Гюмошгердан, братя Иван и Аргир Колюмджиев, братя Гешови, Христо и Никола Пулиев, Евлоги и Христо Георгиеви, копривщенската „Масърска компания“, Георги и Стоян Пранджови и т. н. Семейният и родовият принцип за изграждането на пловдивските и карловските търговски дружества са водещи през първата половина на XIX в. Голяма част от въпросните компании обаче имат дълъг професионален живот от началото на века до 1878 г. и разширяват многократно своя периметър за действие. В тяхната организационна структура се включват множество партньори, посредници, агенти и представители както от днешните български земи, така и от населените тогава с българи територии на Родосто, Солун, Ниш, Битоля, Одрин. Постоянните кантори и пазари гравитират от Пловдив, Карлово и Копривщица до Цариград, Ескишехир, Виена, Лондон и Букурещ. Вносно-износната търговия е многообразна и е свързана предимно с продажби на занаятчийска стока и земеделски произведения от нашите земи и покупка и разпространение на манифактурни и фабрични изделия от Европа (Roussev, 2015, pp. 465 – 473; Lyberatos, 2020).

Български търговски фирми развиват дейност и в ред други селища и райони в българските земи в периода от края на XVIII в. и през първите три четвърти на XIX в.: Бургас, Русе, Габрово, Свищов, Лом, Плевен, Ловеч, Троян, Казанлък, Видин, София, Самоков (Roussev, 2015, pp. 386 – 391, 406 – 415, 432 – 465, 473 – 486). Не можем с категорична сигурност да твърдим къде се появява първата такава структура или къде и точно по кое време е нейният най-голям разцвет, но определено сред първите български търговски фирми трябва да поставим инициативите на габровския търговец хаджи Христо Рачков още през 80-те и 90-те години на XVIII в., дружеството на хаджи Кънчо Даскалов от Трявна и Пеню от Габрово (1782 – 1785 г.), на пловдивчанина хаджи Сотир хаджи Евстатию (1798 г.), на габровците братя Мустакови и братята Къню и Геню Сахатчийски, на хаджи Тошо Ценов и Димитраки

Хаджитошев от Враца от края на XVIII в. и началото на XIX в. (Roussev, 2015, pp. 309 – 313, 317 – 328).

Съвременната представа за това доколко търговското сдружаване е широко разпространено, зависи от шанса да бъдат запазени архивните свидетелства за това и те да са били или да могат да бъдат обект на научно изследване и на публикации. По-горе вече представихме селищата и районите, за които реалните размери на разпространението на търговската фирма могат да бъдат установени именно благодарение на тези обстоятелства. Ще дадем и още един положителен пример в това отношение – Плевен и района през втората и третата четвърт на XIX в. В периода от 1838 г. до 1877 г. списъкът на плевенските търговски дружества включва следните 24 документирувани инициативи: фирмата на Чолак Стамен, Танас и Тодор (основана през 1838 г.), братята Крачун и Иван Василеви (1855 г.), братята Иван и Христо Николови (1861 г.), „Т. Цанков и С-ие“ (1864 г.), „П. Никофоров – С. Хайдutow – Г. Кънчев“ (1866 г.), „Юрга Хаджиганюв и С-ие“ (1866 г.), „Симеон Коцов и С-ие“ (1867 г.), „М. Хаджиконстантинов – П. Хаджидимитров – С. Коцов“ (1867 г.), братя Мръвкови (1868 г.), „Ев. С. Славовски и Синове“ (1870 г.), Георги Иванов и Моню Гецов (1872 – 1877 г.), „Пенчо Генов и С-ие“ (1872 г. в с. Долни Дъбник), „Хр. Йорданов и Тома“ (1873 г.), „Илия и Георги“ (1873 г. в с. Долни Дъбник), „Димитър и Хрисант С-ие“ (1874 г.), „Никола Кънчов и Вълго С-ие“ (1874 г.), „Петко Николов и С-ие“ (1875 г.), „Ламби Киров и Хриस्ताки Тодоров С-ие“ (1875 г.), „Лазар Хинков и С-ие“ (1876 г.), „Желязко и Боян Николов С-ие“ (1876 г.), „Росин Денов и С-ие“ (1876 г.), братя Коцови (1877 г.), „А. Цачов и С-ие“ (1877 г.), „Петър Рачов, Атанас Кочов и С-ие“ (1877 г.) (Grancharov, 1989, pp. 131 – 133). Към този дълъг списък трябва да се добавят и сдруженията, кратковременни и по-дълготрайни, които се появяват във връзка с някои специфични търговски и финансови дейности – изкупуване на зърнени храни, откупуване на натуралния десетък („юшура“), търговия с добитък и суватчийство. Така например житната търговия води до създаването през 1868 г. на т. нар. „хаджи Томова компания“ и на „Плевенската житарска компания“, сформирана през 1874 г. от трима търговци, към които през 1876 г. се присъединяват още двама и продължават съвместната си дейност дори след Освобождението. В откупуването на „юшура“ в района най-активни са свищовският търговец Цвятко Радославов и цариградските Христо Караминков и Христо Тъпчилещов, които се сдружават с местни плевенски търговци – през 1869, 1870, 1871 и следващите години. С предмет на дейност търговия с добитък и суватчийство също се появяват големи временни сдружения с плевенско и „външно“ участие: първото от тях възниква през 1851 г. по инициатива на ловешкия търговец Петър Попникифоров с участието на Симеон Хайдutow, Георги Кънчев и Атанас Стаменов, то продава стоката си във Виена и из пазарите на Мала Азия; второто подобно дружество датира от 1874 г. и е с участието на Петър Мецов и Тодор Каравасилев; третото е от 1875 г. и включва плевенчанина Ангел Мръвков и габровците Васил и Димитър Заимови; търговия с добитък в Плевенско през 1876 г. извършва габровската фирма „Иванчо и съдружие Никодим М. Табакови“; свищовецът Цвятко Радославов поддържа в Плевенска каза суват в съдружие с местния турчин Махмуд Недим (Bulgarian cities, 2007, pp. 468 – 469; Trifonov, 1933, pp. 141 – 142).

ТАБЛИЦА 7. Крупните български фирми през третата четвърт на XIX в., търгуващи активно на външните пазари

№	Търговска фирма	Външни пазари/държави, където търгува	Литература
1.	„Евлогий и Христо Георгиеви“ (Пулиеве – Георгиеви)	Букурещ, Браила, Марсилия, Ливорно, Лондон, Виена и други европейски градове / Влашко (Румъния), Франция, Англия, Испания, Русия, Предна Азия	Kosev, Dikulesku, & Paskaleva, 1965, pp. 314 – 338; Cohen, 1974, p. 97; Glushkov, 1982; Naydenov, 2019; Roussev, 2015b, pp. 505 – 522
2.	„Христо П. Тъпчилещов“	Марсилия, Виена, Лондон, Манчестър, Париж, Триест, Одеса, Браила, Галац, Фокшан, Крайова, Измаил / Влашко (Румъния), Молдова, Русия, Англия, Франция, Австрия и Италия	Арх. документи; Nachov, 1990; Cohen, 1975; Davidova, 1996; Davidova, 1998; Davidova, 1998a; Roussev, 2015, pp. 489 – 496
3.	„Братя Гешови“ („Гешоглу & Райнов“)	Виена, Манчестър, Галац, Браила, Измаил / Австрия (Австро-Унгария), Англия, Влашко (Румъния)	Glushkov, 1975; Roussev, 2015, pp. 498 – 501
4.	„Братя Робеве“	Лайпциг, Виена, Будапеща, Берлин, Хамбург, Франкфурт на Майн, Манчестър, Лондон, Глазгоу, Марсилия, Лион, Ню Йорк / Австрия (Австро-Унгария), Саксония, Бохемия, Моравско, Силезия, Англия, Франция, САЩ	Paskaleva, 1962, pp. 67 – 77, 80; Roussev, 2015, pp. 501 – 505
5.	„Братя Папазоглу“	Париж, Марсилия, Лондон, Виена / Франция, Англия, Австрия (Австро-Унгария)	Glushkov, Hr. 1972; Roussev, 2015, pp. 462 – 465
6.	„Николи Минчоолу & Е. Селвели и дружие“	Австрия (Виена, Триест, Пеща и др.), Англия (Лондон и Манчестър), Влашко (Браила, Галац, Горзеве), Сърбия (Белград), Русия (Одеса) и др.	Арх. документи; Paskaleva, 1956; Atanasova, 2004; Atanasova, 2014; Chapkanova-Staneva, 2004; Roussev, 2015, pp. 420 – 423
7.	„Станчо Арнаудов и син“	Лондон, Марсилия (фирма „Мезера“), Милано („Павези и Менини“), Бергамо, Виена („Братя Гешови“)	Tsonchev, 1996, p. 391; Stefanova, 1987, p. 95; Roussev, 2015, pp. 433 – 443

Най-висока степен модерните търговски отношения в българските земи през османската епоха достигат през третата четвърт на XIX в., когато няколко крупни търговски фирми изграждат собствени мрежи от партньори и посредници, обхващащи множество търговци и търговски дружества във вътрешността на страната. Открояват се фирмите „Евлогий и Христо Георгиеви“, „Христо П. Тъпчилещов“, „Братя Гешови“ („Гешоглу & Райнов“), „Братя Робеве“, „Братя Папазоглу“, „Николи Минчоолу & Е. Селвели и дружие“, „Станчо Арнаудов и син“, които с мрежите си от партньори и посредници на практика „легитимират“ българския национален пазар, и то преди да съществува българска национална държава (Roussev, 2015, pp. 486 – 522; Roussev, 2020).

Както вече бе отбелязано, установени са 72 инициативи за създаване на дружества на

капитала в условията на българския пазар в периода от 1835 г. до края на 70-те години на XIX в., които в голямата си част са замислени и реализирани като акционерни дружества. Акционерната форма е безспорното голямо постижение на българската модерна търговска практика, изцяло съобразена с модерното търговско право в Европа и в Османската империя през XIX в. Като успешни, постигнали целите си (макар и някои от тях само частично!) проекти сред възрожденските акционерни и лихварско-кредитни дружества се открояват: Българско търговско паропловно съдружество „Провидение“, Цариград, (1862 – 1865 г.); „Дружество на колата Ниш – София“ (1863 – 1866 г.); Българска банка „Звезда“, Варна (1863 – 1864 г.); „Дружество на колата Русчук – Плевен“ (1865 – 1874 г.); „Българско търговско братско дружество във Варна“ (1869 – 1874 г.); Българско заемателно дружество „Напредък“, Цариград (1871 – 1872 г.); „Българско търговско дружество“, Тулча и Варна (1872 – 1883 г.); Странно търговско дружество „Напредък“, Плевен (1876 г.) и др. Българските лихварски и акционерни дружества през Възраждането се създават и действат в доста обширен географски район, в който влизат почти всички по-големи и по-развити в икономическо отношение български градове, а така също и някои големи градове извън страната, в които през тази епоха живеят немалък брой заможни и предприемчиви наши сънародници. Дружествата се създават и действат в следните центрове: Стара Загора (Ески Захра, Железник), Варна, Сливен, Бургас, Пловдив, София, Русе (*Русчук*), Търново, Самоков, Татар-Пазарджик, Габрово, Копривица, Перущица, Плевен, Пирдоп, Цариград, Тулча, Шумен, Свищов, Ловеч, Лом, Разград, Ниш, Браила, Букурещ и Гюргево. Естествено, техният брой е най-голям в османската столица Цариград, където живее най-многочислената българска колония, наброяваща според различни данни между 30 000 и 60 000 българи. Въз основа на документите и на наличната литература се очертава известно разнообразие сред дружествата на капитала, действали у нас през Възраждането. Това разнообразие се дължи на различното и специфичното в организацията и дейността на отделните фирми. Една част от тях са създадени или замислени да бъдат създадени като акционерни, с конкретни производствени цели. Такава е например „Българска дружинка за памучни работи“, създадена през 1863 г. в Пловдив по инициатива и с активното участие на д-р Иван Богоров. Дружинката си поставя за цел да построи фабрика за памучни прежди. Или Дружеството за построяване на фабрика за захар в София, което през 1866 г. решава да събере необходимите 200 000 гроша чрез разпродажбата на 800 акции по 250 гроша. Друг вид дружества са акционерни и се занимават основно с лихварство и банкерство, независимо че някои от тях са създадени с други цели; някои от посочените дружества също се занимават с лихварство и банкерски дейности, но за разлика от предишните не са организирани на акционерен принцип, а най-често под формата на събирателни дружества; има дружества, свързани с конкретно производство, и т.н. Най-много акционерни инициативи датират от последното предосвобожденско десетилетие (1868 – 1878 г.) – общо 40 от всичките 72 дружествени проекта, което съставлява 56 % от българските възрожденски дружества на капитала. След края на Руско-турската война (1877 – 1878 г.) се установяват нови, по-добри условия за развитие на българската търговия и промишленост, в частност и за модерните структури в стопанската сфера. Само за краткия период от 1882 г. до 1886 г. в Княжество България и в Източна Румелия възникват поне 10 нови акционерни дружества с търговски и индустриални цели. Те се появяват главно в селища с възрожденски традиции, превърнали се в новите административни и стопански

центрове на свободна България: София, Пловдив, Сливен, Търново, Казанлък, Стара Загора, Самоков. Няма съмнение, към възрожденските традиции с основание трябва да се числят и акционерните дружества, макар самите те да са проява на търговската модерност едва от самия край на епохата (Roussev, 2015, pp. 524 – 616).

4. Модерната търговска култура и практика на българите през XIX в. – обобщителни щрихи. Възприемането на търговската модерност

Няма съмнение, в сферата на практиката резултатите на модерната търговия на българите в Османската империя през XIX в. са осезаеми. Наличните данни за диаспората зад граница и за редица селища от вътрешността по категоричен начин доказват, че българският търговец през епохата все по-уверено си служи с кореспонденцията и договора, води счетоводна отчетност (познава двойното счетоводство още в предходните векове покрай контактите си с дубровнишките търговци, а от края на XVIII в. започва и да го използва), борава с различни видове финансово-кредитни инструменти (полици, менителници, „записи на заповед“ и др.), в преследване на търговска печалба прибегва и до рекламата.

В усвояването на европейските модели в практиката и комуникацията еволюцията на българския възрожденски търговец преминава през следните етапи: колар, комисионер или агент, независим търговец, лихвар и накрая – банкер и „идеален търговец“ (*“parfait négociant”*). „Идеалният търговец“, според представите на френския просветен деец от XVIII в. Жак Савари, трябва да действа на принципа, че обектът на търговската активност не е една голяма печалба, постигната веднъж и завинаги. Напротив, печалбата трябва постоянно да се преследва, да не се допуска „приспиване“ на успеха, а да се търси комбинация от пътищата, по които да се стигне до нея – превоз, търговия, лихварство и банкова дейност, да се подхожда с все нови и нови знания към крайната цел (Stoianovich, 1960, pp. 305 – 306).

В спомените на възрожденския предприемач, общественик и градоначалник на Варна Янко Славчев е записана формулата на успеха, валидна за всяка стопанска инициатива. Като търговец на сурова коприна, през 1860 г. Янко посещава редица търновски, габровски и тревненски села (Atanasova, 2021, pp. 52 – 53). В свободен разговор с габровския търговец Илия Видинлиев деветнадесетгодишният младеж се интересува как габровецът е достигнал своето богатство и влияние в обществото. И получава следния ценен съвет: „Момче, труди са, за да завъдиш сто хиляди гроша, от там нататък пуцаш ги да са въртят. Те сами са кучат (умножават)“¹³.

Добрият финал на всяко дело според друг именит български предприемач от епохата Петър Пипев зависи, на първо място, от положеното старание в предварителната подготовка и после от индивидуалните способности на търговеца: „Дръжте дякянчето си в ред и то ще ви издържа“ (Zlatarov, 1912, p. 2).

Резултат на модерността е и постепенно променящото се във времето отношение към търговията и търговеца. Нека си припомним, че в списъците на забранените професии (непочтените занимания), съдържащи се в църковните документи на средновековна Европа,

13 Регионален исторически музей – Варна, Вф V 405. Янко Славчев. Възпоменания за живота ми от рождението ми до днес. 1924 г., л. 23 – 24.

редом с проститутките, жонгльорите, готвачите, касаните, кръчмарите, адвокатите и пр. почти винаги присъстват и търговците. Причината за тази тежка „присъда“ е заложеният в търговската дейност стремеж към печалба и облагодетелстване, или както заявява св. Тома Аквински: „... желанието за печалба, което не познава граници и се простира до безкрай“. В църковните фрески търговците биват изписвани в сцените на ада, попаднали сред разпилени купница пари в компанията на сребролюбците. Впоследствие ситуацията за тях започва да се променя в положителна насока, главно благодарение на все по-засилващата се финансова мощ на практикуващите търговското занятие хора, а и на нарастващото им влияние върху църковната институция, която с времето се оказва безсилна сама да отстоява икономическата си независимост (Le Goff, 1999, pp. 65 – 77).

Средновековният негативизъм спрямо търговската професия обаче не се преодолява лесно и бързо. И в това отношение българският модел не е уникален, а повтаря до голяма степен европейския, и най-вече балканския до 30-те години на XIX в. (Danova, 1993, pp. 18 – 19). При следващото поколение просветни дейци отношението към търговията и търговеца вече е променено. Нещо повече, търговията се представя като едно от висшите „художества“ (по определението на Неофит Бозвели, 1835 г.), а търговското дружество – като спасителния път, който ще изведе човечеството от мизерията. Тази идея е ясно засвидетелствана в писанията на едни от най-видните представители на Българското възраждане: Константин Г. Фотинов, Георги Ст. Раковски, Христо Г. Данов, Йоаким Груев, Димитър Душанов, д-р Иван Богоров (Roussev, 2015, pp. 359 – 374). Полето на идеите е подплатено от житейския опит, тъй като в българското възрожденско общество търговията се превръща в професия, която обезпечава независимост и авторитет пред османските власти. Тези, които я практикуват, не само натрупват добро материално състояние, но и се издигат и влизат в обществения елит на своето време – те са неизменна част от училищните и църковните настоятелства, от общинските управи. Това е причината много българи да ориентират синовете си именно към търговията (Glushkov, 1982, p. 17). С добър обществен статус се ползват счетоводно компетентните и счетоводно практикуващите хора през епохата. В повечето случаи това са младежи, а доходите им са съпоставими с добре платените професии като тази на учителите (Roussev, 2015, pp. 617 – 625).

Оказва се, че поради особеностите на региона модерните европейски знания и култура не са достатъчни условия за успех на търговското поприще. Нужни са и други „качества“: познанства, ходатайства, даването на „подаръци“ – много пъти те дори са от решаващо значение. Има множество примери на непазарно поведение преди Освобождението. Уви, такива наблюдаваме и след това, до голяма степен те „оцеляват“ и в наши дни. Ще посочим само един пример. Въпреки че модерната организация в дейността на Главната кантора за печене на хляб за действащата армия в България до Балкана е безспорен факт и че тя е постигната благодарение опита и инициативността на водещите ѝ съдружници Евлогий Георгиев, Петър Кермекчиев и Иван Симеонов, сам по себе си, този модерен подход не би довел до големите печалби на Кантората, ако не бяха познанствата, ходатайствата, нерешително високите цени на доставяните от самите съдружници суровини и на крайния продукт (Hadzinikolov, 1985, pp. 291 – 293, 297 – 298). Фирмата изплаща възнаграждения под формата на хонорари и подаръци на своите посредници Найден Геров, Марко Балабанов, Стефан Бобчев (Roussev, 2015, pp. 520 – 521; Atanasova, 2024, pp. 81 – 82).

Много често в работата на фирмите, особено при семейните, а те са основно представените на пазара, решаваща роля играе един-единствен съдружник. Това е стожерът, около който се гради цялата дейност – най-възрастният, бащата или братът, на когото „търговията му е в кръвта“. Примерите изобилстват. Полуграмотният Христо Тъпчилещов е човекът, който следи цялата дейност на „Христо П. Тъпчилещов“. След неговата смърт тримата му снове, макар и да са с добро търговско образование, пътували из Европа и с вече натрупан търговски опит не успяват да запазят силните пазарни позиции на фирмата и постепенно тя стеснява търговския си периметър. Йоаким (*Яким*), най-големият от тримата братя, е възловата фигура в делата на „Братя Робевци“. След 1878 г., когато умира Яким, дружеството запада и в крайна сметка е ликвидирено. С подобни водещи позиции в създадените или ръководените от самите тях фирми се ползват още х. Христо Рачков, Димитраки Хаджитошев, Христо Ст. Арнаудов, Русчо В. Миркович, Никола Минчоолу, Иван Гешов и много други (Roussev, 2015, p. 638).

Изобр. 18. Мундзук за наргиле с калъф на търновският търговец Евстати Селвели
Регионален исторически музей – Велико Търново

Няма еднозначно (нито само положително, нито само отрицателно) отношение към търговската модерност, макар че положителното все пак доминира, особено през третата четвърт на XIX в. Достатъчно е да разгърнем пожълтелите страници на възрожденските вестници и списания, за да се убедим в това. Няколко са формите, чрез които търговската модерност присъства във възрожденската периодика: чрез материалите от просветно естество, посветени на променената природа на търговията; чрез все по-зачестяващите информации за паричните курсове, за разнообразието на стоките и техните пазари, за сделките по световните борси; чрез търговската реклама и т.н. Най-възторжените ратетели на търговската модерност можем да открием сред имената на видни просветни дейци, като първенството безспорно принадлежи на д-р Иван Богоров.

Търговската модерност обаче среща и реакция, породена понякога от политически причини, понякога дори от странни и трудно обясними междуличностни отношения. Ще приведем няколко примера.

Винаги критичен към турската политическа система, в своя в. „Независимост“ през 1873 г. Любен Каравелов заявява: „За какво ни са търговски закони, когато разбойниците не остават ни един честен човек да премине безопасно из един град в друг...“¹⁴.

Обект на критика е изключително полезното дело на габровския търговец Христо Ст. Арнаудов, издал в сборник турските закони. В сборника попада и текстът на Търговския

14 Независимост, IV, 6, 24 ноември 1873, с. 41.

закон. Отново Каравелов, този път във в. „Свобода“ през 1872 г., в силно саркастичен тон задава реторичния въпрос: „Потребни ли са на българите тия закони, когато в Турция закон не съществува...“ и подчертава, че „Законите“ (имайки предвид книгата) са полезни само за издателя им¹⁵. Доколко Каравелов е прав и доколко сборникът е полезен на издателя си, показва фактът, че до март 1873 г. Арнаудов похарчва за изданието немалката сума от 1200 турски лири, а печели едва 300 турски лири (Stefanova, 1990, p. 72).

Неведнъж модерното търговско поведение на Христо Ст. Арнаудов става обект на критики, понякога отпращани дори от чиста хорска злоба и неразбиране. Неговите съграждани го одумват, че си наема „писар“ (*счетоводител*) само и само да се прави на „тежък търговец“, макар че Арнаудов действително е такъв – в края на 1855 г. балансът на дружеството му е изравнен на 638 803 гр.; през 1861 г. „Станчо Арнаудов и син“ получава кредит от чужбина – дружеството „Мезера“ от Марсулия с клонове в Цариград и Лондон държи на разположение на габровската фирма постоянно открит кредит в размер на 600 турски лири; друга къща във Виена, българската „Братя Гешови – Райнов“ кредитира „Станчо Арнаудов и син“ с 25 000 форинта. Очевидно обаче за традиционните габровски нрави такава търговия е по силите на сам човек, който би правил излишни публични демонстрации на благополучие, ако наеме на работа сътрудници (Roussev, 2015, p. 639).

Има и още един мотив за критика и отрицание на търговската модерност – носталгията по старото време, по патриархалното. Но като че ли това се извявява по-отчетливо в по-късните следосвобожденски времена. Поне това показва следният пример. През 1934 г. в две самостоятелни публикации инж.-арх. Георги Козаров възкресява образа на един позабравен тогава търновски възрожденец – търговеца хаджи Славчо Хаджипаскалев (1810 – 1893 г.). Козаров отбелязва следното по адрес на търговските методи, използвани от х. Славчо: „Тефтерите си е сам завеждал, без двойно и американско счетоводство, като на лявата му страна с гръцки писмена е записвал имената на дължниците, даденият им заем и уговорената лихва, а на дясната страна – изплащаните суми. Той [тефтерът] е стоял винаги заключен в касата, а се е изваждал само при записване дадени суми и уравнение на сметки... И въпреки тая грамадна стопанска и обществена дейност, той [х. Славчо] бе: търговец без кантора, банкер без банка; човек на труд и спестовност – вършеше всичко сам в скромна еснафска ода и една тъмна стаичка – само с една маса и един тефтер! Той бе с широк замах и ръка: работи и живя, като оставяше и другите да живеят!“ (Kozarov, 1934, p. 277). Оцелялата документация на х. Славчо обаче показва една по-различна картина. Търновецът широко прилага в своята дейност търговската модерност: стриктно води сметководната документация, и то по метода на двойното счетоводство (превръща търговския си тефтер в „свещена книга“), изгражда търговски дружества и ползва сътрудничеството и посредничеството на множество търговци и фирми, прави застраховки, поддържа търговска кореспонденция и пр. При все това, но воден от най-добри чувства към своя герой, с цел дори да подсили положителните краски в неговия образ Козаров представя х. Славчо Хаджипаскалев в патриархална светлина, за да „служи и до днес за пример между стопанските съсловия в Търново и Търновско“ (Kozarov, 1934, p. 277).

Следвайки този ред на мисли, трябва да отбележим, че възрожденските търговци ус-

15 Свобода, II, 31, 15 януари 1872, с. 246.

пешно се интегрират към действащата нормативна база в Османската империя. Приемат липсата на координация между институциите и съществуващите корупционни практики като даденост и в редица случаи се възползват от създадената конюнктура. Именно бързата адаптация и предприемчивост ги извеждат на правилния път и помагат за въвеждането на новите капиталистически форми в практиката (Atanasova, 2014, p. 135).

Търговците християни участват в системата за протежиране, действаща активно в Османската империя от втората четвърт на XIX в. Конкретни примери в това отношение са издадените султански заповеди (*берати*), които дават привилегии за свободна търговия в Европа, Персия и Индия на търновците Стефан и Атанас Михайлови, Ангел Славчев (Атанасова, 2014, с. 131), Стефан и Димитър Карагьозови¹⁶, на арбанашките стопански дейци Раду Маждраков, Георги поп Симеонов и Кирил Русович (Atanasova, 2016a, pp. 109, 117 – 119, 126; Tutundziev, Goranchev, 2015, pp. 197, 199).

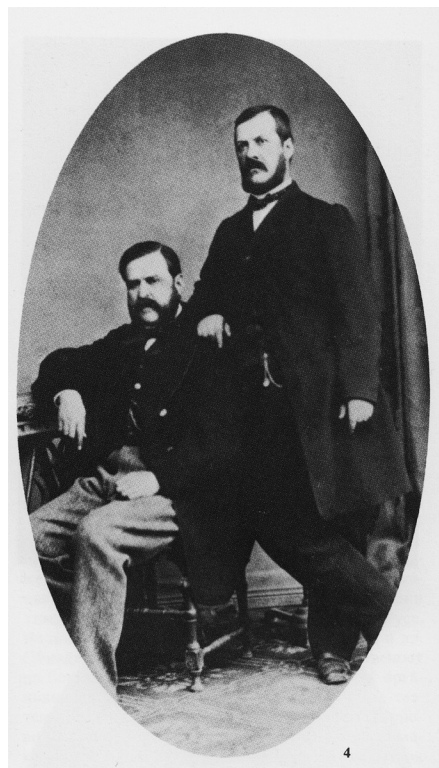
Изобр. 19. Табаци от Севлиево продават кожи на виенски търговци, 1905 г.
Исторически музей – Севлиево

Привилегиите на българите берадлици включват разрешително за търговия, издадено по улеснена процедура, намалена митническа тарифа за внос и износ до 3%, освобождаване от извънредни данъци и такси, разрешаване на търговски спорове за над 4000 аспри или дуката в Търговския съд в Цариград и т. н. Те остават непроменени до средата на 60-те години на XIX в.¹⁷ Берадлиите демонстрират своя висок обществен статус чрез отделни детайли в облеклото, отличителни знаци и вещи (Yordanov, 1938, p. 151). През 60-те години на XIX в. протежираните търговци придобиват право да решават възникналите спорове в търговските съдилища, тъй като местните кадии извършват процедурите по-бавно. Техните казуси са винаги с предимство (Masheva, 2015, pp. 27 – 28). Едрите търговци с привилегирован статут са гъвкави и прагматични. Те добре се ориентират в османската правна регулация. Част от натрупаните знания успешно прилагат за своя изгода. Различният статут на

¹⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Министър-председателски османски архив в Истанбул) – BOA, A)DVN, D. 160, G. 88.

¹⁷ НБКМ – БИА, Ф. 6, I A 16.

отделните категории търговци обуславя наличието на разнородни преработвателни системи (Andreev, Milkova, 1993, pp. 307 – 308).

Изобр. 20. Братя Евлогий и Христо Георгиеви

Голяма част от заможните и предприемчиви българи се сдобиват с титлата „хаджия“ след посещение на светите места и Йерусалим. Този факт създава предпоставки за по-добър социален статус и икономическо благосъстояние. Духовното звание открива нови хоризонти пред тях за участие в обществени институции и благотворителни организации.

Белег за материално благополучие и принадлежност към „елитарното“ общество са и личните придобивки, внесени от Европа. Ето и конкретните примери. Малцина са собствениците на файтони в Търново преди Освобождението и сред тях се нареждат влиятелните търговци и фабриканти Никола Смилов, Ангел Попов, Стефан Сарафиди, хаджи Николи Минчев и Тодор Василев (Atanasova, 2014, pp. 131 – 132).

Професионалната дейност на възрожденските търговци е съпътствана и от редица пречки, които блокират стопанските им инициативи. Несигурността по пътищата, посегателствата върху живота и имуществото им, невъзможността на местната власт да защити търговските кервани от обири и нападения, природните бедствия и военните конфликти са често срещани явления (Atanasova, 2014, pp. 132 – 135). Примерите са много, но някои от тях са показателни за съзнателното

участие на представители от държавната администрация или местните турски велможи в тези престъпни деяния. В два поредни броя на „Цариградски вестник“ от 4 и от 11 юни 1855 г. се съобщава за планираното убийство на търновския търговец х. Минчо х. Цачев – „първий в града и всичката каза на сяко могъщество“¹⁸.

На 15 август 1861 г. вестник „Дунавски лебед“ публикува материал за убийството на търговеца Васил Киселов: „В Търновската област под покровителството на каймакамина Фасел паша стават обири и убийства, и то само на българите! През миналата неделя убиха един главен търговец търновски от братя Киселови, между Търново и Севлиево“¹⁹.

Един от съвременните изследователи на балканските икономики Майкъл Паларе изказва твърдението, че културните и стопанските влияния, действащи на определена територия, зависят до голяма степен от способностите на населението за адаптация – независимо от управляващите институции. Причините за впечатляващия икономически възход на българите през третата четвърт на XIX в. следва да се търсят в доброто съчетание

18 Цариградски вестник, V, 227, 4 юни 1855; V, 228, 11 юни 1855.

19 Дунавски лебед, I, 48, 28 август 1861.

между предприемаческите инициативи и настъпващите промени в османското законодателство (Palare, 2005, p. 175).

Изобр. 21. Надгробен паметник на търговец
Етнографски музей – Елхово

Според Евгения Давидова в българското възрожденско общество модернизацията идва от Франция и Англия, поради което у нас се следва стопанският модел на поведение през втората половина на XIX в. на тези две Велики сили, т.е. капиталите, създадени от търговия, да не се насочват към производството, а да отиват в други сфери (кредит – лихварство, банкерство – рентиерство, държавни доставки и пр.) (Davidova, 1998a, pp. 14, 18). По-големи предимства имат немският и американският модел, всеки от които по свой специфичен начин стимулира производствената сфера. В глобален план това води до реструктурирането на позициите в световното стопанство, в което Англия, първа осъществила Индустриалния преврат, отстъпва водещата си роля на Германия и САЩ. Дори да разглеждаме българската икономика като един микромодел на световната, трябва да отбележим, че има и местни фактори, които в по-голяма степен влияят върху процесите в нея. До Освобождението търговията остава главен източник на капитали на българския пазар, които така и не се насочват към фабрична промишленост или ако това става, то е в прекалено скромни размери.

Главната причина е липсата на сигурност за индустри-

алните инициативи в империята, които задължително трябва да са обвързани с държавна протекция, за да успеят. Но дори и държавната протекция не е нещо сигурно и гарантирано във времето. Показателен е случаят с Добри Желязков „Фабрикаджията“, започнал в началото с търговия (*караабаджийство*). Предприемчивият сливенец създава текстилна фабрика, одържавена, разширена и модернизирана благодарение на неговата инициативност и настойчивост, но впоследствие е отстранен от управлението ѝ, като дори не успява да си върне лично вложените капитали (Rusev, 1995, pp. 69 – 82). Несгодите на първия български индустриалец обясняват защо до 1878 г. фабричните предприятия в българските земи се броят на пръстите на ръцете.

Опити за трансформиране на търговски капитал във фабричната индустрия правят и търновци. Инициативите се оказват слабо популярни, защото са свързани с множество рискове, липса на държавни гаранции и високи данъци. Хаджи Славчо Паскалев и неговите синове инвестират в строежа на пивоварна и мютлюнева фабрика в града. Стефан Карагъзов влага свои капитали във фабрика за точене и печене на сурова коприна и в съдружие с брат си Димитър и с Ангел Гиргинов осъществява идеята за развитие на спиртна фабрика в Търново. Ангел Попов инвестира в строежите на хартиена фабрика в Килифарево и за брашно и тестени изделия в Търново. Хаджи Николи Минчев и Георги Чомаков плащат

ипотека на фабрика в Цариград. Димитър х. Ничев пренасочва капитали в австрийската промишленост и т. н. (Atanasova, 2014, p. 370)²⁰.

Дори най-крупните фирми „Евлогий и Христо Георгиеви“ и „Христо П. Тъпчилещов“ – нагрупали солидни капитали, използвайки прийоми на модерната търговска дейност, през 60-те и 70-те години на XIX в. не се насочват към промишленото производство, а към банкерство, откупуване на данъци, доставки на храни, към комисионерство и рентниерство.

Въпреки че има съвпадение на интересите на определени среди от българската буржоазия с тези на реформаторското течение в османското управление, това съвпадение не е използвано достатъчно добре с оглед на стопанското развитие и на процесите на модернизация в икономиката (Mazhdrakova-Chavdarova, 2006, p. 346).

Модерната търговска култура и постижения на българите в Османската империя през XVIII – XIX в. са неизменна част и проявление на първата вълна на българската модернизация. Всъщност тези процеси продължават до навечерието на войните през второто десетилетие на XX в. (Ivanov, Mitev, 2010, pp. 90 – 135). След Освобождението се издвигат редица фактори, благоприятстващи, но и възпрепятстващи развитието на българската търговия – от една страна, е положителното въздействие на националната политика и институции в търговската сфера, а от друга, появата на пречки във връзка със стесняването на пазара и постепенната загуба на позициите на необятните османски тържища.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА:

- Andreev, M., F. Milkova, 1993. *History of the Bulgarian Feudal State and Law*. Sofia: Sofi-r. [Андреев, М., Ф. Милкова, 1993. *История на българската феодална държава и право*. София: Софи-р].
- Arnaudov, H. (ed.), 1871. *A Complete Collection of State Laws, Regulations, Precepts and Supreme Orders of the Ottoman Empire*. Tsarigrad. Issued by Hristo S. Arnaudov. [Арнаулов, Х. (съст.), 1871. *Пълно събрание Държавните Законъ, Уставъ, Наставления и Високъ Заповеди на Османската империя*. Цари-град: Издаватъ са отъ Христа С. Арнаудова].
- Arnaudov, H. (ed.), 1881. *A Complete Collection of State Laws, Regulations, Precepts and Supreme Orders of the Ottoman Empire*. Ruse. [Арнаулов, Х. (съст.), 1881. *Пълно събрание на Държавните закони, устава, наставления и високи заповеди на Османската империя*. Русе].
- Atanasova, S. 2004. Company stamps of the trading house “Nikola Minchoolu and Evstati Selveli and company” from the second half of the 19th century. In: *Fairs, markets, and market-places in the Bulgarian lands. Reports from the National Scientific Conference held in Targovishte on November 17, 2003*. V. Turnovo: Faber, pp. 186 – 192. [Атанасова, С. 2004. Фирмени печати на търговска къща „Никола Минчоолу и Евстати Селвели и дружие“ от втората половина на XIX в. В: *Панаири, пазари, тържища в българските земи. Доклади и съобщения от Национална научна конференция, проведена в Търговище на 17 ноември 2003 г.* В. Търново: Фабер, с. 186 – 192].
- Atanasova, S. 2008a. The role that the Ottoman laws played in the 19th century in the establishment of the merchandise-manufacturing structure on the Bulgarian lands. *An archive of the settlement's research*. Vol. 14, no. 1 – 2, pp. 37 – 62. [Атанасова, С. 2008а. Ролята на османското законодателство от средата на XIX век при изграждането на търговско-производствени структури в българските земи. *Архив за поселищни проучвания*. Год. 14, № 1 – 2, с. 37 – 62].

20 ДА – В. Търново, Ф. 65К, оп. 1, а.е.30; НБКМ – БИА, Ф. 49, а. е. 60, л. 5.

- Atanasova, S. 2008b. The Tarnovo's family of the Mihailovs in the international trade during the 19th c. *An archive of the settlement's research*. Vol. 12, no. 1 – 2, pp. 128 – 137. [Атанасова, С. 2008b. Търновската фамилия Михайлови в международната търговия през XIX век. *Архив за поселищни проучвания*. Год. 12, № 1 – 2, с. 128 – 137].
- Atanasova, S. 2014. *The Tarnovo trading companies during the Revival*. Veliko Tarnovo: Faber. [Атанасова, С. 2014. *Търновските търговски дружества през Възраждането*. Велико Търново: Фабер].
- Atanasova, S. 2016a. *Arbanasy. Trade and trade ties in the 17th – 19th c.* Veliko Tarnovo: Faber. [Атанасова, С. 2016a. *Арбанаси. Търговия и търговски връзки през XVII – XIX век*. Велико Търново: Фабер].
- Atanasova, S. 2016b. Gorna Oriahovotsa – trade and trade relationships in the 18th – 19th centuries. *Proceedings of the Regional Museum of History*, Vol. 31. Veliko Tarnovo: Faber, pp. 153 – 166. [Атанасова, С. 2016b. Горна Оряховица – търговия и търговски връзки през XVIII – XIX в. *Известия на Регионален исторически музей – Велико Търново*, Т. 31. Велико Търново: Фабер, с. 153 – 166].
- Atanasova, S. 2016c. Lyaskovets. Crafts and trade in the Revival period. *Proceedings of the Centre for Economic History Research*. Vol. 1, pp. 287 – 307. [Атанасова, С. 2016c. Лясковец. Занаяти и търговия през Възраждането. *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*. Т. 1, с. 289 – 307].
- Atanasova, S. 2020a. Dimitar and Grigor Nachovich. Contribution to the history of the Revival-time business elite society. *Proceedings of the Regional museum of History – Veliko Tarnovo*. Vol. 32, pp. 189 – 211. [Атанасова, С. 2020a. Димитър и Григор Начович. Приноси към историята на възрожденския стопански елит. *Известия на Регионален исторически музей – Велико Търново*, Т. 32, с. 189 – 211].
- Atanasova, S. 2020b. The metric system in the Ottoman legislation system. Market regulation and control. *Proceedings of the Centre for Economic History Research*. Vol. 5, pp. 92 – 103. [Атанасова, С. 2020b. Метричната система в османското законодателство. Пазарна регулация и контрол. *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*. Т. 5, с. 92 – 103].
- Atanasova, S. 2021. Yanko Slavchev about the Trade and the Merchants from the 19th C. In: *The History in the Museum and the Museum in the History. Collective book for the 60th anniversary of the Bulgarian National Revival Period Museum Varna*. Varna: Ongal, pp. 45 – 53. [Атанасова, С. 2021. Янко Славчев за търговията и търговците през XIX в. В: *Историята в музея и музеят в историята. Сборник, посветен на 60-годишнината от създаването на Музея на Възраждането във Варна*. Варна: Онгъл, с. 45 – 53].
- Atanasova, S. 2024. *Entrepreneurs in the Balkans: the Kermekchievi family from the National Revival Period*. Veliko Tarnovo: Faber. [Атанасова, С. 2024. *Предприемачи на Балканите: възрожденската фамилия Кермекчиеви*. Велико Търново: Фабер].
- Bakardzhieva, T. 2007. *Kostaki Marinovich (1829 – 1885). The Chronicle of a life*. Ruse: Avangardprint. [Бакърджиева, Т. 2007. *Костаки Маринович (1829 – 1885). Хроника на един живот*. Русе: Авангард принт].
- Bulgarian cities, 2007. *Bulgarian cities during the National Revival period. A historical, sociological and political research*. Vol. 1. Prof. Mincho Semov and Assoc. prof. Ivanka Yankova editors. Sofia: Kliment Ohridski Academic publishing house. [Български градове, 2007. *Българските градове през Възраждането. Историческо, социологическо и политологическо изследване*. Ч. 1. Под ре-

- дакцията на проф. Минчо Семов и доц. Иванка Янкова. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“].
- Chapkanova-Staneva, S. 2004. The Turnovo merchant h. Never x. Dimov. In: *Fairs, markets, and market-places in the Bulgarian lands. Reports from the National Scientific Conference held in Targovishte on November 17, 2003*, V. Turnovo: Faber, pp. 193 – 200. [Чанкърнова-Станева, Св. 2004. Търновският търговец х. Николи х. Димов. В: *Панаири, пазари, тържища в българските земи. Доклади и съобщения от Национална научна конференция, проведена в Търговище на 17 ноември 2003 г.*, В. Търново: Фабер, с. 193 – 200].
- Chapman, S. D. 1977. The International Houses : The Continental Contribution to British Commerce, 1800 – 1860. *The Journal of European Economic History*. Vol. 6, no. 1, pp. 5 – 48.
- Cohen, D. 1974. Des relations commerciales entre les Principautés roumaines et les terres bulgares au cours des années 40 – 70 du XXe siècle. *Bulgarian Historical Review*, no. 3, pp. 70 – 99.
- Cohen, D. 1975. The banking activity of the commercial house “Evlogi and Hristo Georgievi” in the Bulgarian lands until the Liberation. *Istoricheski pregled – Historical review*, no. 6, pp. 63 – 74. [Коен, Д. 1975. Банкерската дейност на къщата „Евлоги и Христо Георгиеви“ в българските земи до Освобождението. *Исторически преглед*, № 6, с. 63 – 74].
- Danova, N. 1993. The image of the Greek in Bulgarian literature in the 15th – mid. of 19th cc. *Istoricheski pregled – Historical review*, no. 6, pp. 3 – 35. [Данова, Н. Представата за „гругия“ на Балканите: образът на гърка в българската книжнина през XV – средата на XIX в. *Исторически преглед*, № 6, с. 3 – 35].
- Danova, N. 2004. *Archives of Konstantin Georgiev Fotinov. T. 1. Greek correspondence*. Reading, Bulgarian translation, commentary and foreword by Nadiya Danova. Sofia: Gutenberg. [Данова, Н. 2004. *Архив на Константин Георгиев Фотинов. Т. 1. Гръцка кореспонденция*. Разчитане, превод на български, коментар и предговор от Надя Данова. София: Гутенберг].
- Davidova, E. 1996. “Tapchileshta son” – attempt to establish a trading office in London in 1873. *Istoricheski pregled – Historical Review*, no. 2, pp. 70 – 79. [Давидова, Е. 1996. „Тъпчилещо син“ – опит за създаване на търговска кантора в Лондон през 1873 г. *Исторически преглед*, 1996, № 2, с. 70 – 79].
- Davidova, E. 1997. Contracts of Bulgarian tradesmen for creation of business organisations in the Revival period. In: *Bulgarian Revival. Ideas, persons, events*. Vol. 2, Sofia: Bulgarian committee Vasil Levski, GoreksPress, pp. 168 – 175. [Давидова, Е. 1997. Договори на български търговци за създаване на търговски сдружения през Възраждането. В: *Българско Възраждане. Идеи – личности – събития*, т. 2, София: Общобългарски комитет „Васил Левски“, ГорексПрес, с. 168 – 175].
- Davidova, E. 1998. Trade without bankruptcy. From the commercial correspondence of Hristo Tapchileshtov with Evlogi and Hristo Georgievi (1847 – 1874). In: Drosneva, E. (ed), 1998. *The donors Evlogiy and Hristo Georgievi*, Sofia: Sofia University publishing house ‘Sveti Kliment Ohridski’, pp. 31 – 63. [Давидова, Е. 1998. Земане-даване без мюхлюздук. Из търговската кореспонденция на Христо Тъпчилещов с Евлоги и Христо Георгиеви (1847 – 1874 г.). В: Дроснева, Е. (съст.), *Дарителите Евлогий и Христо Георгиеви*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 31 – 63].
- Davidova, E. 1998a. *The Brothers Hristo and Nikola Tapchileshtovi – economic and social activities during the Bulgarian National Revival Period*, PhD Thesis, Sofia: Bulgarian Academy of Sciences. [Давидова,

- ва, Е. 1998а. *Братята Христо и Никола Тъпчилещови – стопанска и обществена дейност през Българското възраждане*. Дисертация за присъждане на ОНС „доктор“, София: БАН].
- Dertilis, G. B. 1995. *Entrepreneurs grecs : trois générations, 1770 – 1900*. In: *Cultures et formations négociantes dans l'Europe moderne*. Sous la direction de Franco Angiolini et Daniel Roche. Paris : Editions de l'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, pp. 111 – 129.
- Drumeva, M. 2014. The salt trade of Tsviatko Radoslavov and his company in the 50-s – 70's of the 19th century. *Dialogue*, no. 1, pp. 66 – 82. [Друмева, М. 2014. Търговията със сол на Цвятко Радославов и неговата фирма през 50-те – 70-те години на XIX век. *Диалог*, № 1, с. 66 – 82].
- Drumeva, M. 2016. Trade activity of Tsvyatko Radoslavov in the second half of the 50's of the 19th century. *Proceedings of the Centre for Economic History Research*. Vol. 1, pp. 254 – 273. [Друмева, М. 2016. Търговската дейност на Цвятко Радославов през втората половина на 50-те години на XIX век. *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*. Т. 1, с. 254 – 273].
- Glushkov, H. 1975. Bulgarian company in Manchester until the Liberation. *Centuries*, no. 4, pp. 31 – 38. [Глушков, Х. 1975. Българска фирма в Манчестър до Освобождението. *Векове*, № 4, с. 31 – 38].
- Glushkov, H. 1972. The trade of the Kazanlak company “Papazoglu Brothers” with rose oil until the Liberation. *Istoriчески преглед – Historical review*, no. 6, pp. 44 – 53. [Глушков, Хр. 1972. Търговията на казанлъшката фирма „Братя Папазоглу“ с розово масло до Освобождението. *Исторически преглед*, № 6, с. 44 – 53].
- Glushkov, H. 1982. *Evlogiy and Hristo Georgievi. Life and activity*. Sofia. [Глушков, Хр. 1982. Евлоги и Христо Георгиеви. *Живот и дейност*. София].
- Goranchev, V. 2018. *The Renaissance Rusovich family from Arbanassi. Family history. Social and economic activity*. Veliko Tarnovo: Izdatelstvo IBIS. [Горанчев, В. 2018. *Възрожденският род Русович от Арбанаси. Родова история. Обществена и стопанска дейност*. Велико Търново: Изд. ИВИС].
- Goranchev, V. 2024a. Business Relations between Commercial House “Hadji Mincho H. Tsachev and Company” and the Turchileshtovi Brothers in the Context of their Joint Trading Activity in Buffalo Hides. *Istoriya-History*, Vol. 32, no. 3, pp. 261 – 274. [Горанчев, В. 2024а. Стопански връзки между търговска къща „Хаджи Минчо х. Цачев и дружие“ и братя Търчилещови в контекста на съвместната им дейност с биволски кожи. *История*, Год. 32, № 3, с. 261 – 274].
- Goranchev, V. 2024b. Trade in animal fats (chervil, tallow and chervisholoy) between the trading house “Hadji Mincho h. Tsachev and Druzhiye” and the Turchilestov brothers. *Epoхи*, Vol. 31, no. 1, pp. 108 – 130. [Горанчев, В. 2024б. Търговията с мазнини от животински произход (червиш, лой и червишолой) между търговска къща „Хаджи Минчо х. Цачев и дружие“ и братя Търчилещови. *Епохи*, Т. 31, № 1, с. 108 – 130].
- Grancharov, M. 1989. *Pleven and the Pleven Region during the National Revival period. Economic and demographic problems*. Sofia: Otechesteven front publishing house. [Грънчаров, М. 1989. *Плевен и Плевенският край през Възраждането. Стопански и демографски проблеми*. София: Издателство Отечествен фронт].
- Hadzinikolov, V. 1985. Supplying Russian troops in Northern Bulgaria with bread (1878 – 1879). In: *Collective book in honour of Prof. Dr. Hristo Gandev for her 75th anniversary*. Sofia: Publishing house of Bulgarian Academy of Sciences, pp. 279 – 298. [Хаджиниколов, В. 1985. Снабдяване на руските войски в Северна България с хляб (1878 – 1879). В: *Сборник в чест на проф. д-р*

- Христо Гандев. *Изследвания по случай 75 години от рождението му*. София: Академично издателство на БАН, с. 279 – 298].
- Ivanov, M., P. Mitev, 2010. The first wave of Bulgarian modernization, 1850 – 1912. *Istoricheski pregled – Historical review*, Vol. 66, no. 3 – 4, pp. 90 – 135. [Иванов, М., Пл. Митев. 2010. Първата вълна на българската модернизация, 1850 – 1912 г. *Исторически преглед*, Год. 66, № 3 – 4, с. 90 – 135].
- Kosev, D., V. Dikulesku, V Paskaleva, 1965. About the situation and economic activity of the Bulgarian emigration in Wallachia in the 19th century (until the Russo-Turkish War of 1877 – 1878). In: *Bulgarian-Romanian relations through the centuries*. Vol. 1, Sofia: Bulgarian Academy of Sciences, pp. 285 – 371. [Косев, Д., Вл. Дикюлеску, В. Паскалева, 1965. За положението и стопанската дейност на българската емиграция във Влашко през XIX в. (до Руско-турската война 1877 – 1878 г.). В: *Българо-румънски връзки и отношения през вековете*. Т. 1, София: Българска академия на науките, с. 285 – 371].
- Kozarov, G. 1934. A major business merchant of the Bulgarian Revival period. *Balgarska misal*, Vol. 9, no. 4 – 5, pp. 261 – 278. [Козаров, Г. 1934. Един крупен стопански търговец на Българското възраждане. *Българска мисъл*, Год. 9, № 4 – 5, 1934, с. 261 – 278].
- Le Goff, J. 1999. *Merchants and bankers in the Middle Ages*. Sofia: Odri publishing house. [Льо Гоф, Ж. 1999. *Търговци и банкери през Средновековието*. София: Изд. къща Огри].
- Lespagnol, A. 1989. Entreprises individuelles et associations commerciales dans le capitalisme Malouin au XVIIe siècle. In : *Le négoce international XIIIe – XXe siècle*. Paris, pp. 257 – 274.
- Lyberatos, A. 2020. *Plovdiv during the National Revival period – transformation, hegemony, nationalism*. Sofia: Gutenberg. [Либератос, А. 2020. *Възрожденският Пловдив – трансформация, хегемония, национализъм*. София: Гутенберг].
- Marioty, D. 2001. *The business tricks of the trade marks*. Sofia: Focus. [Марюоти, Д. 2001. *Хитрините на бизнеса за търговските марки*. София: Фокус].
- Masheva, I. 2015. *The Bulgarian traders and the law regulation of commercial and financial relations in the Ottoman Empire from the 1840th to the 1870th*. PhD Thesis, Sofia University ‘St. Kliment Ohridski’, Sofia. [Машева, И. 2015. *Българските търговци и правната регулация на търговско-финансовите отношения в Османската империя (40-те – 70-те години на XIX в.)*. Дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“, София: СУ „Св. Климент Охридски“].
- Masheva, I. 2022. Legal and Juridical Reforms in an Imperial and Post-Imperial Setting: Commercial Law in (Ottoman) Bulgaria 1840s – 1890s. In: Löhnig, I. Masheva (eds.), 2022. *Commercial Law in Southeastern Europe. Legislation and Jurisdiction from Tanzimat Times until the Eve of the Great War*. M. Leiden: Brill, pp. 53 – 94.
- Mazhdrakova-Chavdarova, O. 2006. The population of Sliven – initiator of an annual exhibition of products of local industry and crafts. *Bulgarian Historical Review. Studia In Honorem Professoris Virginiae Paskaleva*, no. 1 – 2, pp. 332 – 347. [Маждракова-Чавдарова, О. 2006. Населението на Сливенски санджак – инициатор за ежегодно изложение на изделия на местната промишленост и занаяти. *Bulgarian Historical Review. Studia In Honorem Professoris Virginiae Paskaleva*, № 1 – 2, с. 332 – 347].
- Mitev, P. 1996. State regulation of the city economics in the Bulgarian lands in the 18th century. In: Collective book “*Creation and development of modern institutions in the Bulgarian revival society*”. Sofia University Publishing House “St. Kliment Ohridski”, pp. 50 – 82. [Митев,

- П. 1996. Държавна регламентация на градското стопанство в българските земи през XVIII в. В: Сборник „Създаване и развитие на модерни институции в българското възрожденско общество“. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 50 – 82].
- Naydenov, I. 2017. Commercial Entrepreneurship during the Revival Era: The Example of the Puliev Brothers (1839 – 1868). *Proceedings of the Center for Economic and History Research*. Vol. 2. Varna. 2017, pp. 343 – 355. [Найденков, И. 2017. Търговското предприемачество през епохата на Възраждането: Примерът на братя Пулиевци (1839 – 1868). *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*. Т. 2. Варна. 2017, с. 343 – 355].
- Naydenov, I. 2019a. In the world of the traders from Svishtov, the Krastich brothers: entrepreneur's culture, business tricks, ethics and mentality. *Istoricheski pregled – Historical review*, no. 1, pp. 57 – 84. [Найденков, И. 2019a. В света на свищовските търговци Братя Кръстич: предприемаческа култура, бизнес практики, етика и менталитет. *Исторически преглед*, № 1, с. 57 – 84].
- Naydenov, I. 2019b. Prerequisites for the Emergence and Factors of the Entrepreneurial Elite's Activity during the Bulgarian National Revival Period (Introductory Remarks). *Istoriya-History*. Vol. 27, no. 2, pp. 134 – 150. [Найденков, И. 2019b. Предпоставки за възникването и фактори за дейността на предприемаческия елит през епохата на Българското възраждане (начални бележки). *История*, Т. 27, № 2, с. 134 – 150].
- Novichev, A. D. 1973. *The history of Turkey*. Vol. 3, New Time, ch.2 (1839 – 1853). Leningrad: University of Leningrad. [Новичев, А. Д. 1973. *История Турции*. т. 3. Новое время, ч. 2 (1839 – 1853). Ленинград: Ленинградския университет].
- Palare, M. 2005. *Balkan Economies 1800 – 1914. Evolution without development*. Sofia: Apostrofi. [Паларе, М. 2005. *Балканските икономики 1800 – 1914. Еволюция без развитие*. София: Издателство „Апострофи“].
- Paskaleva, V. 1956. The economic penetration of Austria in our country from the 1830s to the Crimean War. *Istoricheski pregled – Historical review*, Vol. 12, no. 2, pp. 23 – 48. [Паскалева, В. 1956. Икономическото проникване на Австрия у нас от тридесетте години на XIX в. до Кримската война. *Исторически преглед*, Год. 12, № 2, с. 23 – 48].
- Paskaleva, V. 1957. Economical influence of Austria in the Bulgarian lands in the period of the Crimean War until the Liberation. *Proceedings of the institute for Bulgarian history*. Vol. 7, pp. 113 – 162. [Паскалева, В. 1957. Икономическо проникване на Австрия в българските земи през периода от Кримската война до Освобождението. *Известия на института за българска история*, Т. 7, с. 113 – 162].
- Paskaleva, V. 1962. To the history of trade relations between Macedonia and Central Europe in the 19th century. *Izvestia na Instituta za istoria*, Vol. 11, pp. 51 – 82. [Паскалева, В. 1962. Към историята на търговските връзки на Македония със Средна Европа през XIX в. *Известия на Института за история*, Т. 11, с. 51 – 82].
- Payakov, L. 1888. “EconomicChronicle”, *Industry. Scientific and Economic Journal*. Vol. 1, no. 23 – 24, October 1 – 15 1888, Printing house D. T. Damyanov and Co., pp. 535 – 536. [Паяков, Л. 1888. „Икономическа хроника“, *Промисленостъ. Научно-икономическо списание*, Год. 1, № 23 – 24, 1 – 15 октомври 1888 г., Печатница Д. Т. Дамянов и С-ие, с. 535 – 536].
- Pletnyov, G. 1977. Economic activity of the Turnovo's factory owner Stefan Karagyozev during the

- National Revival period. *Istoricheski pregled – Historical review*, no. 1, pp. 62 – 71. [Плетнъов, Г. 1977. Стопанска дейност на търновския фабрикант Стефан Карагьозов през Възраждането. *Исторически преглед*, 1977, № 1, с. 62 – 71].
- Roshkovska, A. 1993. *Bulgarian Revival glyptic*. Sofia: Sedem dni AD. [Рошковска, А. 1993. *Българска възрожденска глуптика*. София: Седем дни АД].
- Roussev, I. 1996. *Companies and Manufactories in the Sliven-Kotlen Region during the Revival*. Veliko Tarnovo: Faber. [Русев, И. 1996. *Фирми и манифактури в Сливенско-Котленския край през Възраждането*. Велико Търново: Фабер].
- Roussev, I. 2008a. Establishment and evolution of the modern trade legislation – France, Europe, Ottoman Empire and the Bulgarians. *Schetovodna politika*, no. 9 – 10, pp. 29 – 48. [Русев, И. 2008а. Зараждане и еволюция на модерното търговско право – Франция, Европа, Османската империя и българите. *Счетоводна политика*, № 9 – 10, с. 29 – 48].
- Roussev, I. 2008b. *The Birth of Modern Commercial and Accounting Education – Europe, the Balkans and the Bulgarian Revival*. Sofia: ORKP “Misal”. [Русев, И. 2008b. *Раждането на модерното търговско и счетоводно образование – Европа, Балканите и Българското възраждане*. София: ОРКП „Мисъл“].
- Roussev, I. 2012. Varna in the Late Middle Ages and the Renaissance (late 14th century – 1878). In: Roussev, I. and V. Pletnyov. *History of Varna. Vol. 2 (7th c. – 1878)*. Varna: Slavena. [Русев, И. 2012. Варна през Късното Средновековие и Възраждането (края на XIV в. – 1878 г.). В: Русев, И., В. Плетнъов. *История на Варна. Т. 2 (VII в. – 1878 г.)*. Варна: Славена, 2012, с. 303 – 591].
- Roussev, I. 2015. *The commercial modernization during the Bulgarian National Revival period (18th – 19th cc.) as a culture and a practice*. Veliko Tarnovo: Rovita. [Русев, И. 2015. *Търговската модерност на Българското Възраждане като култура и практика*. Велико Търново: Ровита].
- Roussev, I. 2018. The Commercial Law Institutes during the Bulgarian National Revival Period – between the Traditions and the Modernity. *Proceedings of the Centre for Economic History Research*. Vol. 3, pp. 9 – 22. [Русев, И. 2018. Търговско-правните институти през епохата на Българското възраждане – между традициите и модерността. *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*. Т. 3, с. 9 – 22].
- Roussev, I. 2020. National Market before the National State: Was There a Bulgarian National Market before the Liberation of 1878? *Proceedings of the Centre for Economic History Research*. Vol. 5, pp. 68 – 91. [Русев, И. 2020. Национален пазар преди националната държава. Има ли български национален пазар преди Освобождението от 1878 г.? *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*. Т. 5, с. 68 – 91].
- Roussev, I. 2021. The Entrepreneur of the Bulgarian Revival Facing the Bankruptcy. *Proceedings of the Centre for Economic History Research*. Vol. 6, pp. 44 – 58. [Русев, И. 2021. Предприемачът на Българското възраждане през изпитанието на фалита. *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*. Т. 6, с. 44 – 58].
- Rusev, I. 1993. The Bulgarian Commercial Companies during the National Revival Period. an Economic History of the Town of Sliven. *Bulgarian Historical Review*, no. 1, pp. 54 – 93.
- Rusev, I. 1995. More about the 1st factory in the Bulgarian lands 1830. *Bulgarian Historical Review – Revue Bulgare d'histoire*, no. 2, pp. 69 – 82.
- Rusev, I. 2001. The trade in Ragusa (now Dubrovnik) and the creation of Bulgarian trading companies

- during the revival era (18th to 19th century). *Bulgarian Historical Review – Revue Bulgare d'histoire*, no. 3 – 4, pp. 52 – 63.
- Sarakinov, G. 2002. *A Copyright of the Trade Mark in the Republic of Bulgaria*. Sofia: Sibi. [Саракинов, Г. 2002. *Право върху търговската марка в Република България*. София: СибИ].
- Sklavénitis, T. E. 1986. Les manuels de commerce parus pendant l'occupation vénitienne et l'occupation turque. In: *Actes du IIe colloque international d'histoire. Economies méditerranéennes: équilibres et intercommunications XIIIe – XIXe siècles*. T. 3, Athènes, p. 173 – 176.
- Stefanova, M.-T. 1987. Economic Activity of the Gabrovo Commercial House “Stancho Arnaudov and son” in 1860 – 1861. *Godishnik na muzeite ot Severna Bulgaria*, Vol. 13, pp. 95 – 105. [Стефанова, М.-Т. 1987. Стопанска дейност на Габровската търговска къща „Станчо Арнаудов и син“ през 1860 – 1861 г. *Годишник на музеите от Северна България (ГМСБ)*, Т. 13, с. 95 – 105].
- Stoianovich, T. 1960. The Conquering Balkan Orthodox Merchant. *The Journal of Economic History*. Vol. 20, pp. 234 – 313.
- Tabakov, S. 2021. *An attempt at a history of the city of Sliven*. Vol. 2 (third edition), Sofia: BARAKA. [Табakov, С. 2021. *Опит за история на град Сливен*. Т. 2 (трето издание), София: БАРАКА].
- Tafrova, M. 2010. *The Tanzimat, the Regional Reform and the Bulgarians. The Administration of the Danube-river Region (1864 – 1876)*. Sofia: IK Gutenberg. [Тафрова, М. 2010. Танзиматът, вилаетската реформа и българите. *Администрацията на Дунавския вилает (1864 – 1876)*. София: ИК Гутенберг].
- Todorov, N., D. Angelov, B. Tsvetkova, L. Radulov, 1981. *The Economic History of Bulgaria 681 – 1981*. Sofia: Science and Art. [Тодоров, Н., Д. Ангелов, Б. Цветкова, Л. Радулов, 1981. *Стопанска история на България 681 – 1981*. София: Наука и изкуство].
- Todorova, M. 1980. *England, Russia and the Tanzimat*, Sofia: Science and Art. [Тодорова, М. 1980. *Англия, Русия и Танзиматът*. София: Наука и изкуство].
- Trifonov, T. 1933. *Crafts, Craftsmanship and Trade in the Past of Lovech*. In: *Lovech and Lovchansko. Geographical, Historical and Cultural Description*. Book 7, Sofia. [Трифонов, Тр. 1933. Занаяти, еснафство и търговия в миналото на Ловеч. В: *Ловеч и Ловчанско. Географско, историческо и културно описание*. Кн. 7, София].
- Tsonchev, P. 1996. *From the Economic Past of Gabrovo. Monographic Research*, 2nd edition, Gabrovo. [Цончев, П. 1996. *Из стопанското минало на Габрово. Монографични изследвания*. Второ издание, Габрово].
- Tutundziev, I., V. Goranchev, 2015. Berat for Commercial Activity from Arbanassi, Veliko Tarnovo District. *Istoricheski pregled – Historical review*, Vol. 72, no. 3 – 4, pp. 196 – 208. [Тютунджиев, И., В. Горанчев, 2015. Берат за търговската дейност от Арбанаси, Великотърновско. *Исторически преглед*, Год. 72, № 3 – 4, с. 196 – 208].
- Vekov, M. 2015. *The Metric System in Bulgaria*. Sofia: Digital Library for Archival and Documentary studies: <https://electronic-library.org/books/Book_0057.html> Retrieved on 29.09.2020. [Веков, М. 2015. *Метричната система в България*. София: Електронна библиотека по архивистика и документалистика; https://electronic-library.org/books/Book_0057.html. Изтеглено на 29.09.2020 г.].
- Yordanov, V. 1911. *Donors to our National Education. Biographical Notes*. Book 1. Sofia: Pечатnica Grajdanim. [Йорданов, В. 1911. *Дарители по народната ни просвета. Биографични бележки*. Книга 1. София. Печатница: Гражданин, с. 121 – 126].

- Yordanov, Y. 1938. *History of Bulgarian Trade until the Liberation. A Short Sketch*. Sofia. [Юрданов, Ю. 1938. *История на българската търговия до Освобождението. Кратък очерк*. София].
- Zlatarov, I. 1912. Petar S. Pipev. *Narodno stopanstvo*. Vol. 8, no. 13 – 14, 10 september 1912, pp. 1 – 4. [Златаров, И. 1912. Петър С. Пипев. *Народно стопанство*. Год. 8, № 13 – 14, 10 септември 1912, с. 1 – 4].

Correspondence authors:

Ivan Roussev, Professor, DSc.

Corresponding Member of the Bulgarian Academy of Sciences

University of Economics – Varna

Department of Management

77, Knyaz Boris I Blvd.

9002 Varna BULGARIA

E-mail: ivroussev@ue-varna.bg

SCOPUS Researcher ID: 57290233200

Web of Science Researcher IDAAN-4300-2020

<https://orcid.org/0000-0002-7143-7651>

Svetla Atanasova, Professor, PhD

Regional Museum of History – Veliko Tarnovo

38, Ivan Vazov St.

5000, Veliko Tarnovo BULGARIA

E-mail: svetla_atanasova1969@abv.bg; satanasova069@gmail.com

SCOPUS Researcher ID: 57415720400

Web of Science Researcher ID AAT-3480-2021

<https://orcid.org/0000-0001-8890-2516>